

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН ТАРЫХ ЖАНА МАДАНИЙ МУРАС
ИНСТИТУТУ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.07.16.528

**Кол жазма укугунда
УДК: 947(575.2)(043.3)**

**МЫРЗАБАЕВА НУРЖАМАЛ САСАЛИМОВНА
КЫРГЫЗСТАНДА СОВЕТ БИЙЛИГИНИН ИСЛАМГА КАРАТА
ДИНИЙ САЯСАТЫ**

Адистиги 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

**Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2016

**Диссертациялык иш Жалал-Абад Мамлекеттик Университетинин
«Тарых» кафедрасында аткарылды**

Илимий жетекчи: тарых илимдеринин доктору
Курбанова Назира Умаровна

Расмий оппоненттер: тарых илимдеринин доктору, профессор

тарых илимдеринин кандидаты

Жетектөөчү мекеме: К.Карасаев атындагы Бишкек Гуманитардык
Университетинин Кыргызстандын жана Чыгыш
чет өлкөлөрүнүн тарыхы кафедрасы
Дареги: Бишкек ш., проспект Мира 27.

Диссертация 2016-жылдын « »..... да саатдө 720026, Бишкек ш.,
Раззаков көчөсү, 51а дареги боюнча И.Арабаев атындагы Кыргыз
Мамлекеттик Университетинин жана Кыргыз Республикасынын Улуттук
илимдер академиясынын Тарых жана Маданий Мурас Институтунун
алдындагы тарых илимдеринин доктору (кандидаты) жана окумуштуулук
даражасын ыйгаруу боюнча Д.07.16.528 диссертациялык кеңештин
жыйынында корголот.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик
Университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги:
720026, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51а. Авторефераттын жана
диссертациялык иштин толук тексти «*arabaev.kg*» сайтына жүктөлгөн.
Автореферат 2016-жылдын « »де таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, т.и.д.**

Курбанова Н.У.

Киришүү

Изилденүүчү теманын актуалдуулугу. Совет мезгилиндеги идеологиялашкан исламдын өнүгүүсү ушул кезге чейин бирдиктүү баага ээ эмес. Бир жагынан, ислам башка диндер сыяктуу эле бул доордо өзүнүн потенциалын бир кыйла жоготту, экинчи жагынан исламдын негиздеринин мусулмандардын аң-сезиминде сакталуусу республикадагы исламдын тездик менен жандануусуна негиз болуп калды.

XX кылымдын 90-жылдарында постсоветтик Кыргызстандагы кайрадан исламдашуунун көптөгөн терс көрүнүштөрүнүн тамырларын: исламдын байыркы түрүндө кайра жаралуусу, ислам билимдеринин жетишсиздиги, дин төбөлдөрүнүн арасында квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги, исламдын саясатташуусу ж. б. байкоо үчүн мамлекет-ислам мамилелеринин өткөндөгү абалына аяр мамиле жасап, терең талдоо жүргүзүү зарыл. Мында катаал атеисттик кысымга карабастан ислам билимдери, баалуулуктары, майрамдары жана ритуалдары (үжүрө, нике, жаназа, сүннөт, курман айт, орозо айт) коомдо жашыруун түрдө жашап келгендигин эске алуу керек.

Азыркы учурда саясий, социалдык-экономикалык жана руханий кайра түзүүлөр өлкөдө диний эркиндикке өтүүдөгү идеологиялык тоскоолдуктарды алып салды. идеологиялык тоскоолдуктарды чечип дин боштондугуна жол ачты. Турмушту демократиялаштыруу коомдогу диний салттар менен үрп-адаттардын кайра жаралышына стимул болуп калды.

Мамлекет-дин мамилелеринде жаңы стандарттардын элементери катары, КР Конституциясынын диний эркиндиктин жарыяланышы жана кепилдениши, диний коомдордун ишмердүүлүгүнөнө чектөөлөрдү алып салуу, жаңы “Диний чөйрөдө мамлекеттик саясаттын концепциясын” кабыл алуу, “Абийир эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө” Мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр эсептелип калды. Ислам менен байланышкан ар түрдүү деңгээлдеги маселелерди чечүү процесси, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Коргоо Кеңеши тарабынан да жүрүүдө.

Азыркы кыргызстандык чындыкты – өлкөнүн коомдук-саясий жашоосунда ислам факторунун өсүшүн эске алуу менен, мамлекет-ислам мамилелерин андан ары өнүктүрүү максатында сабактарды алуу үчүн, анын өткөн учурдагы тажрыйбасына кайрылуу өтө маанилүү. Ошондой эле, өткөн

жылдардын илимий эмгектеринде кеңири жайылган бир катар теориялык жоболорду жана бир тараптуу баалоолорду кайрадан карап чыгуу зарыл.

Кыргызстанда совет бийлигинин жана исламдын мамилелери маселеси боюнча жаңы идеологиялык көрсөтмөлөргө ылайык толук комплекстүү изилдөөлөрдүн жоктугу, маселенин жогорку илимий жана коомдук мааниси изилденип жаткан теманын актуалдуулугун шарттады.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар менен, ири илимий программалар менен же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Иш автордун жеке демилгеси менен аткарылды.

Изилдөөнүн объекти болуп совет мезгилиндеги Кыргызстандагы ислам мамлекеттик мамилелери саналат.

Изилдөөнүн предмети- катары, мамлекеттик аппаратынын жүзүндө, мамлекет – ислам мамилелерин түзүү, аны ишке ашыруу механизмдери, бул мамилелердин коомдун абалына тийгизген таасири боюнча чечимдерди кабыл алып турган Советтик мамлекеттин ишмердүүлүгү эсептелет.

Изилдөөнүн изилденүү деңгээли диссертациядагы “ Кыргызстандагы динге каршы саясаттын тарыхнаамасын карап чыгуу, советтик мамлекеттин атеисттешүүсүнүн идеялык жана методологиялык өбөлгөлөрү” деген аталыштагы биринчи бапта, 1.1. Изилденүүчү теманын тарыхнаамасын карап чыгуу бөлүгүндө ачып көрсөтүлөт.

Диссертациялык иштин максаты- Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин изилдөө, анын өнүгүүсүнүн багыттарын, тенденцияларын жана карама-каршылыктарын алып чыгуу, Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин куруунун азыркы учурдагы тажрыйбасында пайдалуу боло ала турган практикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн максатын эске алып, автор өзүнө төмөндөгүдөй максаттарды койгон:

- изилденүүчү темага тарыхнаамалык талдоо жүргүзүү;
- Совет мамлекетинин атеисттешүүсүнүн булактарын, идеялык жана методологиялык өбөлгөлөрүн изилдөө;
- Совет мамлекетинин исламга карата саясатынын орноо процесстерин, өнүгүү этаптарын, негизги тенденцияларын жана карама-каршылыктарын изилдөө;
- бул саясаттын негизги багыттарын аныктоо;

- мусулман аялдарынын ислам шариаттарынан “азаттыкка чыгаруу” үчүн күрөштүн, исламды жана анын баалуулуктарын бурмалоонун өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү;
- мусулман уюмдары менен мамилелерди куруу тажрыйбасын ишке ашыруучу, мыйзам күчү бар базаны, идеологиялык негизди түзгөн мамлекеттик институттардын ишине таасир тийгизген факторлорду аныктоо;
- жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде илимге негизделген корутундуларды жасоо жана мамлекет-ислам мамилелеринин топтолгон тажрыйбасын азыркы шарттарда колдонуу боюнча кээ бир сунуштарды формулировкалоо;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. Кеңири архивтик материалдардын негизинде Кыргызстандын мамлекет-ислам мамилелерин куруу боюнча мамлекеттик жана партиялык органдарынын ишмердүүлүгү жаңы концептуалдык көрсөтмөлөрдүн позициясынан талдоого алынды.
2. Советтик мезгилдеги мамлекет-ислам мамилелеринин чөйрөсүн укуктук жөнгө салуудагы негизги багыттар, тенденциялар, кемчиликтер жана карама-каршылыктар изилденди;
3. Тарых илиминде мурда белгисиз болгон, толук изилденбеген архивдик материалдар пайдаланылды.
4. Мамлекет-ислам мамилелеринин топтолгон тажрыйбасын азыркы шарттарда пайдалануу боюнча сабактар алынды.
5. Илимий жыйынтыктар жана практикалык сунуштамаларды туюнтуу.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси. Диссертацияда совет мезгилиндеги мамлекет-ислам мамилелеринин мүнөзү жөнүндө теориялык жоболор талданды жана системалаштырылды, алардын жыйынтыктары мамлекеттин исламга жана ислам диний уюмдарына карата мындан аркы стратегиясын жана тактикасын иштеп чыгуу үчүн пайдаланууга жарактуу.

Алынган маалыматтар, жыйынтыктар жана сунуштар төмөндөгүлөр үчүн колдонууга ылайыктуу:

- Кыргызстандын тарыхы боюнча эмгектерди түзүүдө, окуу-методикалык усулдарды иштеп чыгууда, жогорку окуу жайларда окутуу практикасында;
- Дин маселелери боюнча иш алып барган бийлик органдарынын, коопсуздук кызматы, өкмөттүк эмес уюмдардын практикалык ишмердүүлүгүндө;
- Кыргызстанда коопсуздук жана туруктуулук көйгөйлөрүнүн абалын, диний уюмдар менен өлкөнүн улуттук кызыкчылыгы үчүн, анын ичинде, диний

экстремизм көйгөйүн чечүүдө кызматташууну пайдалануунун натыйжалуулугун, изилдөөдө, системалык анализдөөдө;

- Республикада мамлекет-ислам мамилелеринин өзгөчөлүктөрү тууралуу калкка маалымат жайылтуу максатында массалык маалымдоо каражаттарында жана публицистикада.

Коргоого алынып чыккан диссертацинын негизги жоболору:

1. Диссертациянын темасынын тарыхнаамасын карап чыгууда, советтик мезгилдеги исламдын маңызын ачып көрсөтүүчү беш негизги багытты аныктоого мүмкүндүк берди: 1) исламдын тарыхый, маданий жана коомдук негиздерин чагылдыруу; 2) мусулмандык дүйнө таанымдын илимге каршы мүнөзүн сындoo; 3) исламдын коомдо туруктуу сакталышынын себептерин жана социализмдин тушунда анын калдыктарынын зыяндуулугун ачыктоо; 4) исламдын дана мусулман диний төбөлдөрүнүн реакциялык ролун аныктоо; 5) чет өлкөлүк ислам ой жүгүртүүсүнүн жана диний окутуунун маңызын ашкерелөө. Бул мезгилдин авторлору исламдын коомдогу ордун жана ролун бир тараптуу гана чагылдырышкан жана коомдо исламдын оң ролуг жана баалуулуктарын чагылдыруудан баш тартышкан.
2. Советтик мамлекеттин исламга карата саясатын жана тажрыйбасын изилдөө анын *карама-каршылыгын* көрсөттү: абийир эркиндигин жарыялап, мамлекет иш жүзүндө коомго атеизмди активдүү жайылткан, бардык диндерди, анын ичинде исламды чектеп, көзөмөлдөп, баскан. Мусулмандарга карата эки жүздүү саясат: коомдун экстремалдуу кырдаалында жогорку деңгээлдеги ийкемдүүлүк, бийликтин күчөшү менен жогорулаган ырайымсыздык, совет бийлигинин алгачкы жылдарынан тартып анын кыйрашына чейин жүргөн.
3. Исламга каршы саясаттын негизги маңызы совет бийлигинин ишмердүүлүгүнүн төмөнкү багыттарында туюнтулган: *а) саясий* – дин өкүлчүлүгүн куугунтуктоо; *б) укуктук* – жарандык укуктардан ажыратуу, абийир эркиндигинин кепилдигинин жоктугу ж.б.; *в) экономикалык* – конфессионалдуу ишмердүүлүктүн уюшулма-чарбалык негизин кыйратуу; *г) идеологиялык* – диний дүйнө таанымды ашкерелөө.
4. Кыргызстандын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаты совет бийлигинин бардык мезгилдеринин аралыгында үч негизги түзүүчүнүн: башкаруучу партияныны идеологиясынын, ченемдик-укуктук базанын жана башкаруу жана бийлик органдарынын системасынын негизинде түзүлгөн, алар мамлекеттин борбордон периферияга жөнөтүлүп турган диний саясатын ишке ашырып турган. Мында, түзүүчүлөрдүн биринин өзгөрүүсү менен диний саясатты ишке ашыруу ыкмалары да, ал эми кээ бир тарыхый этаптарда бүткүл курс өзгөрүлүп турган.
5. Кыргызстандагы мамлекет-ислам мамилелери, өзүнүн өнүгүүсүндө социалдык-экономикалык, коомдук-саясий шарттарга карай өзүнүн

өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлгөн бир нече этаптарды басып өткөн, советтик мамлекеттин диний саясатына тиешелүү, мүнөздүү закон ченемдүүлүктөрдү чагылдырган: *I баскыч* – “либералдык” (1917-1927); *II баскыч* – “репрессиялык” (1928-1941); *III баскыч* – “биригүү жана кызматташуу” (1941-1950); *IV баскыч* – “атеисттик басым” (50-жылдар-80-жылдар); *V баскыч* – “исламды легалдаштыруу” (1985-90). Мамлекет-ислам мамилелеринин өзгөрүп туруусунунан изилдөөлөрдүн багыттары, акценттер, аймактык чектер ж.б. өзгөрүп турган.

6. Согуш жылдарында мамлекет, өз ара мамилелеринде келишпестиктерге карабастан мусулман коомчулугун жардамга чакырган, ал өлкөнүн келечеги үчүн биригүүнүн үлгүсү болуп калды. Калкынын 80% мусулмандар болуп эсептелген Кыргызстандын ийгиликтүү өнүгүүсү, мамлекет-ислам мамилелеринин прогрессисиз мүмкүн эмес, бул багытта диний уюмдардын күчүн маанилүү социалдык көйгөйлөрдү чечүүдө пайдалануу маанилүү.
7. Тарыхый тажрыйба көрсөткөндөй, ислам менен күрөшүү пайдасыз, постсоветтик шарттарда ал өз алдынчалуулугун сактап гана калбастан, жаңы өзгөчөлүктөргө да ээ боло алган. Бүгүнкү күндө ислам дүйнөсү маданий таасири жагынан, географиялык масштабы жагынан жана эбегейсиз экономикалык потенциалы жагынан өтө кеңири. Мамлекет исламдын баалуулуктарын коомдук жана эл аралык практикада колдонууга тийиш.
8. Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстандын мусулман коомчулугунун руханий күчүн жоготуусу жүргөн. Мечиттердин жабылышы, репрессиялар, диний билими бар дин кызматкерлеринин табигый картаюу процесси, алардын ордуна үйрөнчүктөрдүн келиши муундардын ортосунда диний салттардын улануусуна терс таасир тийгизген, бул нерсе 20 к. 90-жж. исламдын архаикалык кайра жаралуусуна алып келген, жыйынтыгында дин кызматкерлери руханий боштукту Кыргызстан үчүн салттуу эмес идеологиялык көрсөтмөлөр менен толтуруусуна алып келген.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору жана жыйынтыктары докладдар жана илимий конференцияларда билдирүүлөр түрүндө көрсөтүлгөн. Журналдарда жана жыйнактарда 7 илимий макала, алардын ичинде РИНЦ – 4 макала басылып чыккан.

Диссертациянын түзүлүшү..... бет көлөмдө, киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, 154 сандагы аталыштардан турган пайдаланылган адабияттардын библиографиялык тизмесинен жана тиркемелерден турат(жадыбалдар жана диаграммалар).

Диссертациянын негизги мазмуну

“Кыргызстандагы динге карата саясаттын тарыхнаамасы, негизги булактары совет мамлекетинин атеисттик идеалык, идеологиялык, методологиялык шарттары” деген аталыштагы диссертациянын I главасында динге каршы коомдук- саясий, идеологиялык фактылар, булактары жана эмгектер талданды. Диссертант белгилегендей Кыргызстан бул учурда СССРдин бөлүгү саналып, бардык закондуу документтер, өкмөт менен партиянын чечимдери директивалар Фрунзеге Москвадан түшүп, андыктан мамлекеттик-ислам мамилелеринин республикада, совет мамлекетинин динге байланышкан саясатын, мүнөздүү мыйзамдарын чагылдырган. Бул дагы тарыхый изилдөөнүн маанисине жана багыттарына тиешелүү.

Автор ата-мекендик тарыхчы-изилдөөчүлөр социолог Б.Малтабаров [1. 147 с.], саясатчылар Молдалиев О.А.[2.], Мирсайитов И.Э.[3.], Артыкбаев М.Т. [4.]жана Гимазитдинов И.Р.[5.], Н. Эсенаманова [6.], В.Н.Ушаков [7.], М.Салимзода [8.], тарыхчылар А.Табышалиева [9.], А.Ярков [10], Ч.Чотаева [11.], Н.Курбанова [12.] белгиленген негизги багыттар менен макулдугун билдирип алар; биринчиси 20-30-жылдар, экинчиси 30-жылдардын аягы жана 50-жылдар, үчүнчүсү 60-80-жылдар, төртүнчүсү 80-жылдардын экинчи жарымы жана 2000-жылдардын башталышы.

Биринчи баскычта 20-30-жылдарда мамлекет-ислам мамилелерине кайрылуу көбүнчө саясий кызыкчылыктардын максаттуулугу, бийлик органдарын жана башкаруучуларды совет бийлигин колдоого чакырган маселелер менен аныкталган.

Саясий ишмерлердин ичинен мамлекеттик органдардын дин маселелерине болгон мамилеси аныктаган ойлор Красиков П.А [13.], Луначарский А.В, Сталин И.В. Степанов И.И [14], Ярославский Е.И [16] макалалары Кудайсыздар Союзунун Кеңешинин төрөгасы Е.Ярославскийдин [16], белгилүү ислам изилдөөчү Л.Климович [17] ж.б кездешкен.

Бул эмгектерде динге каршы пропоганданын негизги мазмуну ачылып, мамлекеттик деңгээлде көңүл бурулуп, диндин маанисин ачууга, абийир эркиндигинин пролетардык жана буржуазиялык түшүнүгүн аныктоо Совет мамлекетинин дин жана чиркөөгө мамилеси боюнча ишмердиктин программалык жоболорун иштеп чыгуу жана алар менен күрөштүн ыкмалары ж.б

Экинчи баскычта 30-жылдардын аягынан 50-жылдардын ортосуна чейин катаал согуш жана согуштан кийинки жылдардагы окуялар, тарыхый иликтөөдө Кыргызстанда өтө олуттуу изилдөөлөр байкалбайт, калк арасында диндин кеңири таркаганына карабастан динге карата мамлекеттин саясаты либералдашып кетти.

Мына ушул мезгилде экинчи дүйнөлүк согуш жана согуштан кийинки экономикалык кыйынчылыктар 50-жылдардын аягына чейин диндик иликтөөлөр жүргүзүлгөн эмес. Негизинен динге каршы темадагы өтө кеңири тараган брошюралар, макалалар жарыяланган. Негизги мазмуну катары социалисттик курулушта анын жүрүшүндө таптык күрөштүн курчушунун мүмкүндүгү боюнча сталиндик формула болгон.

Аталган проблемага кызыгуунун кайрадан күчөшү *үчүнчү этапка* (50-80-жж) туура келет. Бул мезгилде түрдүү региондордо илимий-атеистик изилдөө борборлорунун тармагын өнүктүрүү зарылдыгы жөнүндө КПСС БКнын (1954) “Атеистик ишти күчөтүү жөнүндө” [18.] токтому, 1980-ж. карата СССРде коммунисттик коомдун курулушу жөнүндө партиянын XXII съездинин Программасы [19.] кабыл алынган. Новый всплеск интереса к проблеме приходится на *третий этап* (50-80-е гг.) Аталган мезгилдеги изилдөөлөрдүн өзгөчөлүгү болуп динге каршы пропагандага диндин маңызын коомдук феномен катары терең түшүнүүнү талап кылган илим сыяктуу мүнөз бергени болуп саналат. Атеистик тарбия боюнча, дин эркиндигинин проблемалры боюнча, мамлекет-чиркөө мамилелери боюнча эмгектер басылып чыгат жана белгилүү диний багыттар боюнча изилдөөлөр жүргүзүлөт. Ошол убакта дүйнөдө ислам өлкөлөрүнүн ролунун жогорулашына байланыштуу исламга кызыгуу жогорулайт.

Белгилүү советтик авторлордун арасында И.М. Персиц, М.И. Шахнович, И.А. Кривелев, А.И. Клибанов, В.Д.Кобецкий [20.] ж.б. бар.

Кыргызстандагы окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн тематикасына жана жарыяланган эмгектерине караганда аларды бул мезгилде жаштарды атеистик тарбиялоонун [21.], бул процесске партиянын жетекчилиги [22.], динди ашкерелөө [23.] темаларын иштеп чыгуу кызыктырган. Айрым эмгектерде [24.] дин Лениндин белгилүү сөзү боюнча “элдин башын айландырган апийим” катары, социализм менен такыр коошпогон нерсе катары көрсөтүлгөн, динге ишенген адам моралдык принциптери жок адам катары кабылданган.

Совет мезгилиндеги кыргызстандык окумуштуулар А.Алтымышбевадин [25. С.91.], С.Мамбеталиевадин [26.43с] марксистик-лениндик идеологиянын позициясында жазылган эмгектерине диний көз караштарды, диний

майрамдарга элдин катышуусун *өткөндүн саркындылары* катары кароо мүнөздүү, алар коомдун экономикалык жана саясий турмушуна терс таасирин тийгизет, ошондуктан аларга каршы күрөшүү керек деп түшүндүрөт.

Аялдардын динчилдигин жоюу, анын себептерин табуу кыргыз окумуштуулары А.Апышеванын [27. 174 с.], Ж.С.Татыбекованын [28.], С.Бекходжаеванын [29. 187 с.], А.Джумагуловдун [30. 676.], С.Б.Дорженовдун [31.] ж.б. эмгектеринде каралган. Көрсөтүлгөн авторлордун эмгектеринде аялдардын исламдан баш тартуусуна октябрь революциясынын ролу, аялдардын динчилдигин жоюу маселелери каралат, себептери талданат, динчилдиктин кайра жаралышындагы социалдык-экономикалык кыйынчылыктардын ролу ачылып берилген. Кыргыз аялдарынын аң-сезимин атеистештирүү проблемасына С.Абдылдаевдин эмгеги арналган [32.68 с.; 100 б.]. Кыргыздардын *диний ишенимдеринин тарыхына* арналган эмгектердин арасында, ошондой эле, С.М.Абрамзондун [33.403 с.], М.Абдылдаевдин [34.С.68.] Т.Баялиеванын [35.167 с. 100 с.] жана Б.Ногойбаевдин [36. 66 с.] изилдөөлөрүн белгилөөгө болот, алардын ою боюнча, ислам ага чейинки ишенимдердин калдыктарын биротоло сүрүп чыга алган эмес жана анын чыныгы маани-маңызы исламга ишенгендердин көпчүлүгүнө белгисиз бойдон калган. Кыргызстанда совет мезгилинде ошондой эле Ю.Г.Петраш, С.Б.Дорженов, С. Асанкулов, Г.П. Тетевин, В.Б.Богатырев [37.] тарабынан диссертациялык иштер жазылган, аларда диндин калдыктарынын көпкө сакталышынын себептери, турмуш-тиричилик чөйрөсүндөгү дин менен күрөшүү жана партиялык уюмдардын атеистик ишмердиги каралган. Окумуштуу-тарыхчы Э.Ж.Маанаев тарабынан атеизм боюнча терминологиялык сөздүк даярдалып басылып чыккан [38. 67с.].

Төртүнчү этап совет коомунун өнүгүшүнүн түрдүү этаптарын изилдөөдө маанилүү жана принципалдуу өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. 1980 –жж. аягында - 90-жж. башында авторлору идеологиялык штамптардан арылып, биздин өлкөнүн диний бирикмелеринин абалына объективдүү көз жүгүртүүгө аракет кылган эмгектер пайда болду.

80-жж. ортосунан тарта, КПССтин 27-съездинен кийин кайра куруу мезгилинде өзгөчө *социализм тушундагы диндин маңызына кайра баа берүү башталды*, коомдун турмушундагы диндин ордуна жана ролуна баа берүүгө мамиле өзгөрдү, 19 Бүткүлсоюздук партконференциядан (1988) кийин КПСС дин менен саясий күрөштөн баш тартты. (кенири тарыхнаамалык маалыматты дисс. 1.1. бөлүмүнөн караңыз).

Ошентип, тарыхнаамалык маалыматты талдоо советтик кыргызстанда мамлекет менен диндин өз ара мамилесин изилдөө мурдагы мезгилде марксистик-лениндик методологиянын позициясынан гана жүргүзүлгөндүгүн күбөлөйт. XXк. 80-жж. экинчи жарымынан баштап гана коомдук турмушта маалымдуулуктун жана демократиянын жарыяланышы менен, изилдөөчүлөр архивдеги жашыруун маалыматтарга кирүүгө, идеологиялык кысымдан бошоп, жаңы ачылган материалдарды жарыялоого мүмкүнчүлүк алгандан кийин исламдын мурдагы мезгилдеги ролун объективдүү түрдө таанууга кызыгуу күчөйт.

Ошону менен бирге советтик тарыхнаама биз үчүн бир топ баалуу, анткени, биринчиден, бир кыйла фактылар топтолгон, экинчиден, ал мезгилдеги айрым жоболор бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жогото элек.

Изилдөөнүн булактык базасы болуп түрдүү материалдардын чоң тобу эсептелет. Изилдөөнүн негизин совет бийлигинин динге жана динге ишенгендерге карата чыгарган Мыйзам актылары, В.И. Лениндин, большевиктик партиянын лидерлеринин эмгектери, съездердин чечимдери,

Иштин методологиялык негизи болуп В.И.Лениндин төмөндөгү эмгектери: “Социализм жана дин”, “Таптар жана партиялар алардын динге жана чиркөөгө мамилесинде”, “Либералдар жана клерикалдар”, “Дин төбөлдөрү шайлоодо жана дин төбөлдөрү менен шайлоого катышуу”, “Дин төбөлдөрү жана саясат”, “Жумушчу партиясынын динге мамилеси жөнүндө”, “Күжүрмөн материализмдин мааниси жөнүндө”[39. С.142-147; Т.14. - С.415-426, 429-438;] саналат.

Атеисттик тарбияга идеялык-теориялык мазмунуна негиз салган методологиялык принциби катары “Ишенимдин жана диндин негизги булагын материалисттик жактан түшүндүрүү”[40. С. 418.] талабы кызмат кылган. Диндин маңызы жөнүндө маселени диалектикалык-материалисттик жактан чечүүчү лениндик принцип төмөндөгүлөрдү ачып көрсөтөт: а) диндин тарыхый, социалдык, гносеологиялык, психологиялык тамырларын; б) диний дүйнө таанымдын илимге каршы, идеалисттик мүнөзүн; в) диндин тамырлары жок кылынган коомдо да диндин көпкө сакталышынын себептерин табуу; г) эксплуатациялык коомдогу диндин реакциялык ролун жана социализмдин тушунда анын калдыктарынын зыяндуулугун айкындоо; д) азыркы таптагы диний ой-пикирдин жана диний окуунун модернизациялоонун маңызын ашкерелөө.

Динди изилдеген ар бир окумуштуу өз ишинде көрсөтүлгөн принциптерди так сактоого тийиш эле. В.И.Ленин өз эмгектеринде динге карата, диний уюмдарга жана динге ишенгендерге карата бул принциптерди кеңири баяндаган, мапксизмдин жана диндин келишпестигин, атеисттер менен динге ишенгендердин социалдык прогресс үчүн күрөшүндө биримдигин, атеисттик пропаганданы коммунизм үчүн күрөштүн милдеттерине багындырууну, динге ишенүү эркиндигин негиздеген.

Мыйзамдык актылар Совет мезгилиндеги мамлекет менен диндин мамилелеринин тарыхы боюнча маанилүү документ болуп саналат. Мисалы, Совет өкмөтү түзүлгөн алначкы жылдардан баштап эле “Чиркөөнү мамлекеттен, мектепти чиркөөдөн бөлүү” (1918 ж.) жөнүндө декрет кабыл алган. Мамлекет менен диндин ортосундагы мамилелердин өнүгүшү үчүн РСФСР дын ББАК жана ЭКС мамлекеттин чиркөө иштерине кийлигишүүсүн мыйзамдаштырган “Диний бирикмелер жөнүндө”(1929 ж.)токтому чоң мааниге ээ болгон.

Кыргыз Республикасынын Борбордук Мамлекеттик архивинин №2597.-Оп.2.-Д.1-132. Фондундагы документтерди талдоо Совет мезгилиндеги мамлекет менен исламдын мамилелерин чагылдырат. Бул диний жамааттардын, диний төбөлдөрдүн ишмердигин жөнгө салуучу мыйзам жана ченемдик актылар, мусулман мечиттеринин жашоо тиричилигинин бир кыйла маанилүү маселелери боюнча диний ведомстволор менен бири-бирине жазган каттары.

Бул мааниде алганда дин иштери боюнча Ыйгарым укуктуу Кеңештин материалдары бир кыйла баалуу болуп саналат.

Кыргыз ССР нин БАК жана ЭКС мыйзам күчү бар документтерин колдонуу жана талдоо жер-жерлердеги диний саясат борбордук көрсөтмөлөрүнөн канчалык айырмалана тургандыгын көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөдө ошондой эле *мезгилдүү басма сөздүн материалдары* да пайдаланылды. Иликтенген мезгилдүү басылмалардын арасында маалыматтын көлөмү боюнча жергиликтүү расмий гезиттер айырмаланат. Аларда мамлекет менен диндин мамилелеринин маселелери боюнча мыйзамдык жана ченемдик актылар да, ошондой эле үгүт багытындагы материалдар да басылып турган.

Изилдөөдө Москвада басылып чыккан *атайын динге каршы басылмалар да, мисалы «Безбожник», «Антирелигиозник», «Наука и религия» журналдары* колдонулду.

Ошентип, изилдөө зор булактык материалга негизделген. Булактардын түрдүү топторун пайдалануу менен изилдөөнүн комплекстик методу, аларды талдоо жана сындoo коюлган милдеттерди бир кыйла толугураак чечүүгө мүмкүндүк берди. Көптөгөн документтер илимге алгачкы жолу киргизилип жатат.

Диссертациядагы “Кыргызстандагы исламга каршы саясаттын калыптанышынын негизги тарыхый өбөлгөлөрү, этаптары жана өзгөчөлүктөрү (1917-1940) “ деген экинчи бапта Совет мамлекетинин Октябрь революциясы жеңген учурдан баштап согуш башталганга чейинки мезгилдеги исламга карата саясатынын калыптануу, өнүгүү, өзгөрүү жараяны, Кыргызстандагы “күжүрмөн атеизм” саясатынын күчөшүндөгү басмачылык кыймылдын ролу, ошондой эле мусулман аялдарын шарияттын нормаларына каршы “азаттыкка чыгаруу” үчүн күрөш, исламды жана анын баалуулуктарын бурмалоо каралат.

Экинчи баптын 2.1. бөлүгүндө диссертант Совет мамлекетинин 1917-1927-жж. исламга карата саясатынын калыптануу, өнүгүү, өзгөрүү процесстерин чагылдырат. Автор 1917-ж. ноябрындагы кош бийлик мезгилиндеги кырдаалды талдоого алат, анда Түркстан крайында бир эле убакта эки бийлик - болшевиктик эл комиссарлар кеңеши жана экинчи жактан, мусулмандардын Бүткүл Түркстандык съездинде түзүлгөн, байыртан эле исламдын тиреги болуп эсептелүүчү Фергана өрөөнүндө жайгашкан “Кокон автономиясы” аракеттенип турган. Ислам мамлекеттик дин деп жарыяланган, анын түзүмүндө 382 мечит, 42 медресе жана 6 миң мусулман диний өкүлдөрү болгон.[41.С.191.] Анын лидерлери төмөндөгүдөй ислам чакырыктары менен чыгып турган: Кокон хандыгын калыбына келтирүү жана Түркстандын аймагында бирдиктүү Ортоазиялык халифатын түзүү, шарият сотторунун кайра жаралышы ж.б. Бирок, жергиликтүү калкты большевиктерге каршы пантүркисттик чакырыктардын астында бириктирүү аракеттеринин бардыгы ийгиликсиз аяктаган.

Совет бийлиги орногон алгачкы жылдарда бийлик исламга согуш жарыялаган эмес, ага карабастан, душмандык маанай 1918-ж. Бүткүл Оруссиялык мусулман кыймылын басууда, Түркстан (Кокон) автономиясын кыйратууда, революцияны Бухарага жана Хивага экспорттоодо ж.б. байкалган.[42. С.6] Бирок аймакта абал толук турукташкан эмес, бул

жерлерде өздөрүн “Ислам армиясы” деп атаган басмачылардын куралдуу отряддары аракеттенип турган.

Экинчи баптын 2.2. бөлүгүндө басмачылык кыймыл жана Кыргызстандагы “күжүрмөн атеизм саясаты” каралат. 1919-ж. карата басмачылар бүткүл Фергана өрөөнүн көзөмөлдөп турганы белгиленет. Дыйкандардын совет бийлигинен кетенчиктешинин негизги себептери катары, жергиликтүү калктын салттуу түзүлүшүн жана жашоо ыңгайын бузган улуттук саясатты жүргүзүүдөгү каталар, динге каршы катаал үгүттөр, динге ишенгендерди куугунтуктоо жана советтик модернизациянын чектен ашкан чаралары эсептелет. Исламды коргоо чакырыктарына жамынып, каапырларга – большевиктерге сатылгандарды кудай жазалайт деп коркутуп, диний төбөлдөр жана советтик бийликке нааразы болгон басмачылар жергиликтүү калкты өзүнүн катарына тарткан.

Андан сырткары, басмачылык кыймылына жардам берүүдө активдүү ролду Түркия жана Британ империясы ойногон. Басмачылыктын коомдук базасын динге ишенүүчүлөрдүн, улуттук интеллигенциянын, ислам ишкерлеринин жана лидерлеринин, ошондой эле Түркиянын жана башка мусулман өлкөлөрүнүн панисламдык чөйрөлөрүнүн бир бөлүгү түзгөн. Мисалы, 1921 ж. советтик Түркстанга көрүнүктүү түрк аскердик-саясий ишкер – Энвер паша келген, ал ошол убакта бөлүнүп-жарылып турган басмачы отряддарын өзүнүн айланасына бириктирип, совет бийлигине каршы бирдиктүү фронт кылып чыгара алган. Басмачылардын күрөш тактикасы төмөндөгүдөй болгон: алар өздөрү калк аз жашаган аймактарга же тоо-таштарга жашынып, калк жыш жайгашкан аймактарга атчан чабуулдарды жасап турушкан, большевиктерди, комиссарларды, советтик кызматкерлерди жана Совет бийлигин жактоочуларды өлтүрүшкөн, бирок көпчүлүк учурларда басмачылардын чабуулдарынын жергиликтүү калк көп жабыр тарткан. Алар малк-мүлктү тоногон, айыл кыштактарды өрттөгөн, күнөөсүз адамдардын канын төгүшкөн.

Жергиликтүү калк аларга каршылык көрсөтүп турган. Лейлек, Өзгөн, Саруу, Нанай, Аксуу жана Араван-Буура болуштуктарындагы кедей-дыйкандар түшүм жыйноо маалында айдоо жерлерин басмачылардан, калк жашаган пункттарды чабуулдардан коргоп турушкан.

1924-ж. биринчи жарымына карата Фергана өрөөнүндө басмачылардын отряддары калган эмес, калгандары тоого жашырынып кетишкен.

Көрсөтүлгөн мезгилде массалык басмачылыктын кыйрашынын негизги себептери болуп, совет бийлигинин жергиликтүү калк менен конфликтти жөндөөгө багытталган иш чаралары эсептелет. Биринчиден, большевиктердин басмачыларга карата тактикасын алмаштыруусу – согуштук аракеттерди тынч аракеттерге алмаштыруусу. Экинчиден, мусулмандар менен конструктивдүү кызматташуу, курултайларда совет бийлигин “Алла Таала тарабынан жиберилгендей” кабыл алынуусуна жардам берген, бул нерсе большевиктерге басмачылыктын идеологиялык негизин жоюуга, жыйынтыгында, басмачылардын катарын тынч жашаган калктын эсебинен толукталып туруусун токтотууга мүмкүнчүлүк берген. Үчүнчүдөн, ислам институттарынын укуктары калыбына келтирилген. Мисалы, 1921 ж. январында Түркстандин БШК декрети менен жума күнү эс алуу күнү катары белгилеген, диний мекемелерге вакуфтук жерлерди кайтарган, диний мектептердин саны өскөн.[43. С.45] Түркстан республикасынын БШК жана ЭКС 1922-ж. 23-декабрдагы атайын декреттери менен жергиликтүү калктарга советтик соттор менен катар эле шарияттын жана адаттын негизинде казы жана бий сотторун түзүүгө уруксат берилген, мусулман окуусун окутуу үчүн менчик мектептер ачылган. Ошентип, диний мугалимдер советтик бийликке каршы үгүт жүргүзбөйт жана окутуучулардын эмгеги ата-энелер тарабынан каржыланат деген шарт менен кайрадан мечиттердин алдында мектептер ачыла баштаган, алар 1928-29-жж. чейин иштеген.

РКП(б) БК өзүнүн резолюцияларында, “кандайдыр-бир диний топтор менен гана эмес, жалпысынан бүткүл диний дүйнө тааным менен күрөшүүнү, диний фанатизм бекемделип кетпеши үчүн, динге ишенгендерди кемсинтүүдөн алыс болууну” сунуштаган.[44. С.115] Мындай этияттыктарды эске аллуу менен, партиялык уюмдар өздөрүнүн мүчөлөрүнө намаз окууга уруксат берген – Түркстандын коммунисттеринин 44%, Жети-Суу облусунун 57% [45.] динге ишенгендер түзгөн. Кыргызстандын 1925-ж. айылдык партиялык ячейкаларын текшерүүдө партиянын текшерилип жаткан көпчүлүк мүчөлөрү намаз окуй турган убак болгондо текшерүү процессин шаштырып турган, жергиликтүү органдарга мечиттерди жакшыртууга, элди мечитке тартууга, ал эми саботаж кылгандарды жоопкерчиликке тартууга, анын ичинде атып салууга да, буйрук беришкен.[46.С.108-122]

1923-ж. Кыргызстанда эшенчилик жана башка диний агымдар менен күрөшүү жөнүндө кат жарыяланат. Бийлик диндин ар түрдүү социалдык топтордун арасындагы таасиринин деңгээлине, диний жамааттардын таптык курамына, үгүт иштеринин мазмунуна ж.б. дайыма кызыгып турган. Бул

таламдарга башка иш чаралар менен катар эмгек коллективдеринде жана элдүү пункттарда жүргүзүлгөн сурамжылоо да кызмат кылууга тийиш эле. Бул максатта “ Сурамжылоо китепчеси жана секталар тууралуу маалымат жыйноо боюнча методикалык көрсөтмөлөр” иштелип чыгып “Антирелигиозник” журналына жарыяланган. 1925-ж апрелде Кудайсыздар Союзу негизделген, кийинчерээк ал Кыргызстанда жана Орто Азиянын башка республикаларында да пайда болот. Кудайсыздардын Кыргыз облустук Союзунун пландарында [47.] динди сынга алуунун негизи катары төмөндөгүлөр сунушталган: “а) динди эксплуататорлордун колундагы таптык куралы, бай-манаптардын, кулактардын, нэпман буржуйлардын социализм курулушуна каршы күрөшүндөгү кызматчысы, эмгекчилерди кулга айландыруунун жана эзүүнүн куралы катары түшүндүрүү; б) диндин ойдон чыгарылган нерселер жана мис тика жолу менен эмгекчилердин акыл-эсин карангылатууга, алардын аң-сезимин- дүйнө, жаратылыш мыйзамдары жана адам коомунун өнүгүшү тууралуу түшүнүктөрүн - бузууга умтулган илимге каршы мүнөзүн ашкерелөө; в) динчилдер эмгекчилерге сунуштап жаткан моралдын зыяндуулугун түшүндүрүү, анткени ал бүт бойдон элге эксплуататорлор үчүн пайдалуу болгон эрксиздик, пассивдүүлүк, баш ийүүчүлүк, момундук, чыдамдуулук ж.б.у.с. сапаттарды сиңирүүгө багытталган”.

Басмачыларга жана аларга байланыштуу диний чөйрөдөгү кызматкерлерге жасаган совет мамлекетинин эки ачакей саясатын ошол кездеги Түштүк Кыргызстандан чыккан көрүнүктүү инсан Жаныбек казынын өмүрү жана ишмердигинен даана байкайбыз. Ал дин кызматкери катары куугунтукка алына баштаганда эркиндик үчүн күрөшкө аттанган басмачыларга кошулган. Совет мамлекетинин өкүлдөрүнүн убадаларына ишенип алар тарапка өткөн, бирок мал-мүлкүн алдырып, кысымга алына баштаганда чет өлкөгө кетүүгө мажбур болгон. Жаныбек казы кырдаалды туура байкай билген, алысты көрө билген кыраакы инсан болгон.

Экинчи баптын 2.3. бөлүгүндө мусулман аялдарын шарияттын нормаларына каршы “азаттыкка чыгаруу”, исламды жана анын баалуулуктарын бурмалоо тууралуу конкреттүү фактылар жана мисалдар келтирилет.

Ошентип, 1917 жылдан тартып 1927 жылга чейин большевиктердин исламга карата саясаты “тынч” мүнөздө болгон, анда ислам менен өзүнчө дүйнө тааным жана коомдук маданий система катары компромисс издөө

жүргөн. Мусулман коомчулугуна кайрымдуу мамиледеги саясат, исламды тутунган элдердин улуттук-диний өзгөчөлүктөрүн эске алуу, мусулман дин кызматкерлерин мамлекеттик кызматка тартуу, мыйзамдарды шартка карай пайдалануу мамлекеттин аймактык бүтүндүгүн, эң негизгиси – мамлекеттин көз карандылыгын сактоого мүмкүндүк берген. Алгачкы он жылдыкта совет бийлигинин мамлекет-ислам мамилелерин калыптандыруу тажрыйбасы мусулман коомчулугун нейтралдаштырууга гана эмес, анын бир кыйла бөлүгүн Совет бийлиги тарапка тартууга да жардам берген.

Экинчи мезгилде 20 жж. аягынан тартып 30 жж. аягына чейин мамлекеттин исламга карата саясаты “репрессивдүү” мүнөзгө ээ болгон. Тарыхый кырдаал айыл чарбасын туташ коллективдештирүүгө жана индустриялаштырууга алган багыты менен байланыштуу. Өлкөгө экономикалык жана адам ресурстары керек болгон, аны мусулман коомчулугунан алууга мүмкүн болгон. Саясий процесстер идеологиялык келишпестиктин катаал көрүнүштөрү менен коштолгон. Ал убакта большевиктер абалын бир кыйла чыңдоого үлгүргөн жана исламды совет коомунун жашоосунан биротоло сүрүп чыгарууга болот деп чечкен. Бул убакта мамлекет ислам маселесине карата мамилесин карама-каршы тарапка өзгөрткөн, алгачкы мезгилге салыштырмалуу, большевиктер, исламга карата агрессивдүү мамилени демонстрациялаган.

Аталган мезгилдин негизги тенденциясы катары ислам менен күрөш эсептелет, диний жашоону диний мекемелердин чегине чейин катуу локалдаштыруу жана дин менен байланышкан бардык нерсени түздөн-түз кыйратуу жүргөн. Исламга, мусулман уюмдарына жана динге ишенгендерге кубаттуу, ар тараптуу чабуул жүргөн. Массалык маалымдоо каражаттары аркылуу исламдын кызматкерлеринде бийик адептик сапаттардын жоктугу жөнүндө көз караштар таркатылган, аларга саясий укук жана эркиндик берүү милдеттүү эмес, ал эми динге ишенгендерге орой жана кемсинтүү менен мамиле кылууга болот делген.

1929 ж. өткөрүлгөн “Күжүрмөн кудайсыздардын союзунун” II съезди динге карата келишпестикти жана динге ишенгендерге кастыкты биротоло бекемдеген. Мында, мурда жарыяланган мусулман өзгөчөлүктөрүн эске алуу, исламды сылыктык менен сыңдоо принциптеринен толугу менен баш тартышкан, исламга каршы үгүттө таптык күрөштү курчутуу идеясы басымдуулук кылган.

Буга жооп кылып, дин өкүлдөрү, жаңы бийликке каршы күрөшүүнүн бир формасы катары, совет мамлекетине кызмат кылган инсандарды, өзгөчө

аялдарды, коркутуп кызматтан баш тартууга мажбурлашкан. Ага көнбөгөндөрдү өлтүрүүгө чейин барышкан. Ага Уркуя Салиева менен Ырыс Кудайбердиеванын тагдыры мисал боло алат. Уркуяны өлтүрүүнүн башында Ажы адам турган. Кыргыз аялынын өткөн жүз жылдыктын 20-жылдарында колхозду башкаруусу ал кез үчүн ойго келбеген жумуш эле. Уркуя Салиева Борбордук Азиянын мусулман аялдарынын тендиги үчүн күрөшкөн чыгаан инсандардын баш сабында турат.

Сузак районунан чыккан алгачкы механизатор Ырыс Кудайбердиеванын трагедиялуу өлүмүндө да дин өкүлдөрү активдүү катышкан. Тарыхый маалыматтарга таянсак, Ырыс түштүктөн чыккан биринчи механизатор аял болгон. Анын басмачылар тарабынан өлтүрүлгөндүгү архивдик маалыматтар менен тастыкталат. [48.109.]

“Согуш маалындагы жана согуштан кийинки мезгилдеги мамлекет-ислам мамилелери” деген аталыштагы үчүнчү бапта Улуу Ата Мекендик согуш жылдардагы жана согуштан кийинки жылдардагы мамлекет-ислам мамилелеринин өзгөчөлүктөрү каралат, 1985-1990-жж. “кайра куруу” жылдарындагы мамлекет-ислам мамилелери өзүнчө каралат, ошондой эле динге каршы саясаттын кесепеттери жана сабактары, жыйынтыктары келтирилет.

Үчүнчү баптын 3.1. бөлүмүндө диссертант Улуу Ата Мекен согуш жылдарындагы жана согуштан кийинки мезгилдеги мамлекет-ислам мамилелеринин өзгөчөлүктөрүн мамлекет-ислам мамилелеринин “биригүү жана кызматташуу” этабы катары мүнөздөйт. Согуш мамлекет-дин мамилелеринин позитивдүү кызматташуу тажрыйбасына карай чечкин өзгөрүүсүнүн шарты болуп калган, динге каршы үгүт токтотулган, мамлекеттик түзүмдөр менен түрдүү ислам уюмдарынын ортосунда активдүү кызматташуу башталган. Белгилүү болгондой, бул каармандык жана трагикалык жылдар бардык СССР элдеринин жашоосунда терең из калтырган. Диний уюмдарга карата мамлекеттик саясаттын басаңдашы жүргөн. Өз ара мамилелер конструктивдүүрөөк мүнөзгө ээ болгон. Орун алып жаткан окуялар православдуу эмес конфессиялар менен иш алып барууга бардык күчүн жумшаган жаңы өкмөттүк органды түзүү зарылдыгын талап кылган. Диний саясаттын мындай өткөргүчү болуп, СССР ЭКС алдында диний культтар иштери боюнча Кеңеш эсептелген, анын бардык союздук республикаларда өздөрүнүн бөлүмдөрү болгон. Ошол эле учурда диний төбөлдөрдүн бир тобу Өзбек ССР Жогорку Советинин

Президиумунун председатели Ю.Ахунбабаевдин колдоосуна таянып СССР Жогорку Советинин Президиумунун председатели М.И.Калининдин атына ОАМДБ түзүү зарылдыгын негиздеген кат жөнөтүшкөн. 1943 –ж. күзүндө Ташкентте Совет Өкмөтү Орто Азиянын жана Казахстандын мусулмандарынын дин башкармалыгын (ОАМДБ) түзгөн. Көп өтпөй ОАМДБ менен катар Закавказьенин мусулмандарынын дин башкармалыгы (ЗКДБ), Түндүк Кавказдын мусулмандарынын дин башкармалыгы (ТКМДБ), СССР дин Европалык бөлүгү жана Сибирдеги мусулмандардын дин башкармалыгы (СЕБМДБ). Эбегейсиз ири мамлекет болуп эсептелген Совет мамлекетинде бийлик болгону эки окуу жайын: “Мир-Араб” бухаралык медресесин жана Өзбекстандагы Ташкент Ислам институтун калтырган, аларда Орто Азия менен Казахстандын дин кызматкерлери гана эмес, бүткүл Советтер Союзунун мусулмандары окутулган.

Ошентип, бийлик менен диндин ортосунда кандайдыр бир “жарашуу” жүргөн. Сталин бардык диндердин ишенүүчүлөрүнө өздөрүнүн руханий жашоосунун бир бөлүгүн калыбына келтирүүгө уруксат берген. Татаал согуштук шарттарда диний борборлор ачыла баштаган, дин тутунууга карата ар тараптуу атеисттик басым алсызданган. Бийлик диндин компенсатордук функциясын жакындарын жоготкон элдердин кайгысын жеңилдетүү, өлкөнүн тарыхындагы эң татаал мезгилдин кыйынчылыктарын көтөрүүгө жардам берүү үчүн пайдаланган.

Кремлге түздөн-түз көз каранды болгон Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелеринин талдоо көрсөткөндөй, согуш жылдарында мамлекет-ислам мамилелеринин совет бийлигинин алгачкы он жылдыгындагы эң жакшы салттарынын кайра жаралуусу жүргөн.

3.2. Архивдик материалдарга жүргүзүлгөн талдоо күбөлөгөндөй, *согуштан кийинки жылдарда СССР диний культтардын ишмердүүлүгү боюнча Советке берген Кыргызстандын аймагындагы диний культтардын ишмердүүлүгү жөнүндө Маалыматтык отчеттордо мусулман коомчулугунун жардамга муктаж болгондорго жардам көрсөткөндүгү жөнүндө маалыматтар берилет. Мисалы, Ош ш. Колхозчуларны 7 центнер буудай, азык-түлүк, саан уй түрүндө жардам көрсөтүүсү “патриоттук жардамды жамынган диний пропаганда” [49.] катары бааланган. Башка бир мисалда болсо, мусулман коомчулугунун демилгеси менен Ош шаарынын мусулман-пензионерлеринен 350 адамдан турган 16 бригада түзүлүп, алар пахта терүү кампаниясынын убагында колхоздорго жардам берип, 42621 кг пахта, ал эми Жалал-Абад облусунда – 3158 кг пахта теришкен, бул патриоттук демилге*

“диндин пайдасы үчүн жасалган көргөзмө агитация” катары кабыл алынган. [50.]

Кыргыз ССР боюнча дин культтары боюнча Советтин ыйгарым укуктуу өкүлү Х.ахтямов өзүнүн ар кварталдык отчетунда атынчалардын – диний сабаты жоюлган аялдардын мусулмандарды аялдарын паранжа кийүүгө мажбурлообоого жана аларды коомдун жашоосунда активдештирүүгө чакырган, ОАМДБ фетваларына каршы келүүчү мыйзамсыз ишмердүүлүгүнүн мисалдарын келтирет. Отчеттордо мечит молдолорунун ишмердүүлүгү сыңдалат (мисалы, Көк-Жаңгак шаарында мурунку джадидист М.Асадуллаев мечитте диний кызмат кылуучу аялдардын саны өскөнү үчүн). Ал белгилегендей, динге ишенгендердин көпчүлүк бөлүгү – өзбектер, уйгурлар жана дунгандар болгон, “кыргыздар саны жагынан республикада баарынан көп болгону менен, алардын арасында сыйынуучу жайларды ачууга умтулуу байкалбайт жана кыргыздардан чыккан диний төбөлдөр аз сана гана, кыргыздардан турган диний коомчулуктар да аз санда”. [51.] Динге ишенгендердин өздөрүнүн көйгөйлөрүн: ооруну, балалуу боло албай жүргөнүн, кедейчиликте чечүү үчүн түрдүү мазарларга сыйынып, зыярат кылуусу, ошондой эле республикада жашаган калктардын улуттук жана диний салттарынын жалпылыгы жана айырмачылыктары, турмуш-тиричилик маселелерин: ажырашууну, мурасты бөлүштүрүүнү, экинчи аял алууну ж.б., конфликттерди шарият боюнча чечүү изилденген. Ошондой эле, болбогон нерсе катары сыпаттаган диний жөрөлгөлөр: дем салуу, сүннөткө отургузуу, тушоо кесүү, нике, мүчө жыртыш, жаназа, даур-фития, Куран түшүрүү ж.б., ошондой эле Нооруз, Мавлюда майрамдарын майрамдоо изилдөөгө алынган. Мында, бул жөрөлгөлөрдү аткарууга катышкан бардык жооптуу кызматчылар жана коммунисттер сынга алынган. Түштүктө орун алган көп аял алуучулук окуялары да белгиленет.

Архивдик материалдарга жүргүзүлгөн талдоо бул мезгилде диндин активдешүү тенденциясын: диний жөрөлгөлөрдү аткарган жана диний майрамдарды майрамдаган жарандардын санынын өсүшү, ыйык жерлерге, айрыкча Ош шаарындагы Сулайман-Тоого, Ала-Бука районундагы “Шах-Фазил”, Сузак районундагы (“Жалал-Абад” курортунун аймагында) “Хазрет-Аюб”, Жалал-Абад облусунун Чаткал районундагы “Идрис-Пайгамбар” мазарларына зыярат кылуунун өсүшүн күбөлөйт.

Кыргызстандын динге ишенген мусулмандары “Орозо” жана “Курман” айттарын белгилешкен, анда калктын бардык катмарлары, анын

ичинде аялдар жана балдар катышкан. Көп сандагы мусулман эркектердин катышуусу менен шаарларда: Фрунзеде – 2 миңдин тегерегинде, Ошто- 50 миң, Өзгөн, Жалал-Абадда – 7 миң, Пржевальск – 700 миң, Көк-Жаңгакта, Нарында, Ат-Башы, Кочкор, Чаек айылдарында – 300-400 адам; ошондой эле Караван, Ноокат, Ош облусунун Кара-Суу, Жалал-абад облусунун Сузак, Тянь-Шань облусунун Кочкор, Фрунзе облусунун Чалдовар, Калинин айылдарында жүргөн майрамдык ибадаттар да белгиленген.

ОАМДБ бул убакта динге ишенүүчүлөргө карата атайын кайрылуу жасап, оор талаа жумуштарында иштегендерди орозо кармабоого уруксат берген. Ага карабастан, өлкөнүн түштүгүнүн пахта иштеринде иштеген колхозчулардын эмгек күндөрүнүн санынын кескин кыскарышы, алардын эч нерсеге карабастан орозо кармаганын далилдейт. Орозо Айт күнүндө, түштүктө гана эмес, түндүктө да колхозчулардын 80% ишке чыккан эмес, мисалы, кээ бир колхоздордо председателдер өздөрү бийлик тарабынан тыюу салынган диний майрамдарды белгилешкендиги белгилүү. Диний жөрөлгөлөргө катышкан партиялык кызматкерлердин артынан катуу көзөмөл жүргүзүлгөн, коммунисттерге окутулган жаназага, молдого дарылануу үчүн кайрылгандарга, мечитке баргандарга, мечитке спонсордук жардам көрсөткөндөргө, ыйык жерлерге зыярат кылууга, шариятты сактоого ж.б. катуу көзөмөл жүргүзүлгөн. Ошол эле убакта, “ кыргыз калкы орозо кармоого ашыкча умтулбаганы, бирок бардык жерде майрамдашканы” белгиленет.

Андан сырткары, партиялык документтерде диний майрамдар ““Курман” айтта курман чалуу үчүн “малды массалык кыруу” республиканын эл чарбасына көп чыгым келтирип, миңдеген адамдарды иштен алагды кылып, эмгек дисциплинасын бузат деп сыналган. Андан ары, катталган мечиттер болбогон калктуу пункттарда көп адамдар катышкан намаз ачык асман алдында, тентиген молдолордун башкаруусу астында окулгандыгы белгиленет. Мисалы, Жалал-Абад облусунун Сузак районунда мындай намаздар 14 калктуу пунктта өткөрүлгөн, анда адамдардын жалпы саны 5000 адамды түзөт. Ушул эле облустун Базар-Коргон районунда намаз райондун борборунда көрүстөндө окулган. Аларда 74 катталбаган молдо, Ысык-Көл облусунда – 209 ж.б.” . Жыйынтыгында, ”диний ишенимдер жана ырым-жырымдар советтик адамдардын бир бөлүгүнүн аң сезимин тумандатып, алардын коммунизмди курууга аң- сезимдүү жана активдүү катышуусуна тоскоол болот” деп белгиленген.

Ошентип, биз изилдеген мезгилде мамлекет-ислам мамилелеринин туруксуздугу байкалат. Эгер, катаал согуш жылдарында жана согуштан кийинки жылдарда мамлекеттин исламга карата саясатынын либералдашуусу байкалса, 50-жж. ортосунан тартып, КПСС БК 1954-ж. “ Атеисттик ишти күчөтүү” жөнүндө токтомдорун кабыл алгандан кийин мамлекеттин динге карата чабуулу байкалат. Бул убакта, бийлик, советтик адамдарда атеисттик ишенимден турган коммунисттик дүйнө таанымды калыптандыруу милдетин койгон.

Динге карата көзөмөлдүн күчөшүнүн далили катары диссертант “Чачтуу эшендердин” иши боюнча сот процесстеринин архивдик документтерин жана Кыргыз ССР нын башкаруучуларына каттар менен документтерди көрсөтөт. Диний ишмердүүлүккө айыпталган Камбаров З., Хаджимутдинов Т., Эрматов А., Исмаилов Т. СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1947-ж. 26 майындагы “Өлүм жазасынан баш тартып алардын ар бирин жыйырма беш жылга абакка камоо жөнүндө” Указынын негизинде соттолгон.[53.]

Бийликтин калкты атеисттик тарбиялоо боюнча практикалык рекомендациялары жашаган жери боюнча аялдардын кеңешин, пенсионерлердин кеңешин, кварталдык комиссияларды, лекторийлерди түзүү жолу аркылуу ишти күчөтүүнү , жаңы салттар менен жөрөлгөлөрдү кеңири практикалоону сунуштайт. Алардын ичинде балдарга ат коюу, кыздарга салтанаттуу түрдө паспорт тапшыруу, комсомолдук үйлөнүү тойлору, үй-бүлөлүк кечелер, юбилейлик күмүш, алтын тойлор ж.б. бар, ошондой эле динге ишенгендердин, аялдардын ден-соолугуна зыян кылып жаткан жалган молдолордун, калың талап кылгандардын, жашы жете электерди күйөөгө зордоп бергендердин ж.б. мыйзамга каршы ишмердигине бөгөт коюу керек. Калкты “иштеп жаткан” ыйык жайлардан обочолонтуу, көрүстөндө эстелик коюуга тыюу салуу, исламдык сөөк коюу салттарын жарандые сөөк коюу салттары менен алмаштыруу зарыл. Бардык журналдардын, республикалык жана облустук гезиттердин беттеринде такай иштей турган “Аял жана дин”, “Аялдардын турмушуна жаңы салттарды киргизели”, “Кыргыз аялдарынын турмушунун күңгөйү жана тескейи”, “Аял лектор атеисттерге жардам” рубрикаларын ачып, аларда кудайга ишенген жана ишенбеген аялдар үчүн теориялык жана методикалык материалдарды жарыялап туруу сунушталган

Андан ары үчүнчү баптын 3.3. бөлүгүндө “кайра куруу” доорундагы мамлекет менен исламдын өз ара мамилелери иликтенет. XXк. 80-жж. М.С.Горбачевдун “кайра куруу жана маалымдуулук” саясаты динге

мамлекеттин көзөмөлүнүн басаңдашын шарттаганын белгилейт. Анын натыйжасында коомдо диндин легитимдешүү процесси башталат. Бирок анын чыныгы кайра жаралуусу 1991-жылдан, Кыргызстан суверендүү демократиялык мамлекет куруу жолуна түшкөндөн кийин жана постсоветтик борборазиялык аймакта динге ишенүү эркиндиги боюнча эң эле либералдуун мыйзамды кабыл алгандан кийин башталат.

Диссертант, Кыргыз Республикасынын бийлиги расмий түрдө ханафи масхабын колдосо да, аларды көптөгөн кыргыз уламаларынын 50-жж. аягында ислам илимин үйрөнүү үчүн аталган масхабдын жолун жолдоочу Тажикстандагы улама Мавлави Хиндустаниге барганы чочулатканын белгилейт. Ал өзүнүн 6 томдук эмгеги – “Тафсири Куръон”ду С.Кутбунун – ваххабизмдин башкы идеологунун – “Курандын саябаны астында” деген эмгегине жооп катары жазган. Хиндустани Борбордук Азия уламаларынын арасындагы бөлүнүп-жарылуудан, алардын классикалык исламды, ханафит мектебинин диний практикасын жээрип кетишинен коркуп, ваххабизм идеологиясын четке кагат. Ал төмөндөгү “исламга тиешеси жок” делген ваххабиттик идеяларга каршы чыгат: ханафи диний практикасында салттуу деп эсептелген маркумга куран окуу, кеселди айыктыруу үчүн куран окуу, ыйык адамдарга сыйынуу, мазарларга сыйынуу ж.б салттар. Ал сырттан киргизилген идеяларды - исламды тазалоо, Борбордук Азияда ислам мамлекетин куруу, исламдын саясатка аралашуусу – айыптайт. Бул идеяларды Жакынкы Чыгыштын жана Түндүк Африканын диний-саясий кыймылдарынын радикалдык идеологдору тараткан.

3.4. бөлүмдө совет бийлигинин динге каршы саясатынын кесепеттери жана сабактары, жыйынтыктары чыгарылат. Кыргызстандагы совет мезгилиндеги мамлекет менен исламдын өз ара мамилелерин изилдөө авторго төмөндөгүдөй корутундуларды чыгарууга жана сабактарды табууга мүмкүндүк берди.

Биринчи сабак – мамлекет куруу процессинде улуттук-диний өзгөчөлүктөрдү ар дайым жана ар тараптан эске алуу керек. Бул сабактын маанилүүлүгүнө азыркы убакта Кыргызстанда өскөндөй бүткүл постсоветтик мейкиндикте жана алыскы чет өлкөлөрдө дагы сакталат.

Бул сабактын тыянагы төмөнкүлөрдө, КР саясатынын диний түзүүчүлөрүн аныктоо экономиканын катастрофалык абалын объективдүү баалоо керек, жергиликтүү калктын көпчүлүк бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин

бат төмөндөп кетүүсү, анын кээ бир бөлүгү өз маселелерин көпчүлүк убактарда жалган диний жалган исламий мүнөздөгү көрө албастык арыздар менен жамынган, криминалдык жол менен чечүүгө багыт алышкан.

Экинчи сабак – диндин негизги эрежелер жыйындысы жана миллиондогон биздин атуулдарыбыздын күнүмдүк жашоо практикасы катары ислам менен күрөшүүнүн келечексиздиги.

Бул сабактан жыйынтык: мамлекет мусулмандар менен күрөшпөөсү зарыл, кайрадан өзү тарапка тартуусу керек, бул мамлекетти күчтүү кылат. Мамлекеттин ийгиликтүү өнүгүүсү, мамлекеттик-конфессиялдык мамилелери сыяктуу, өтө назик тармагынын прогрессизм мүмкүн эмес. Бул мамилелерге байланыштуу маселелерди чечүү үчүн стратегиялык жана тактикалык концептуалдуу ыктарды иштеп чыгуу керек.

Үчүнчү сабакты бизге согуш жылдары берди. Бул сабак мамлекет жана диний айрыкча исламий уюмдар менен тыгыз кызматташуу зарылчылыгына байланыштуу. Ата-мекенге болгон курмандык сүйүүгө негизделген динчилдердин жана атеисттердин аракеттерин бириктирүү. Согуш жылдарында мамлекет жана мусулман коомчулугунда жалпы кырсык жана жалпы үмүт, жалпы кайгы жана жалпы Жеңиш кубанычы бар эле.

Бул сабактан жыйынтык: Кыргызстандын келечеги үчүн азыркы учурда бул биримдикти сактап калуу жана туура көбөйтүү өтө маанилүү. Бул планда өлкө боюнча азыркы учурда көп иш-чаралар аткарылууда: улуттук-диний салттар кайра жаралууда, улуттук-маданий жана диний материалдар менен ондогон гезиттер басылууда, эски мечиттер жаңыланып, жаңылары курулууда. Социалдык маселелерди чечүүдө диний уюмдардын жөндөмдүүлүгүн толугу менен колдонууга мүмкүнчүлүк түзгөн, диний проблематика боюнча мыйзам базасы тынымсыз толукталып жатат.

Төртүнчү сабак ислам факторунун масштабдуулугун терең түшүнүүнүн маанилүүлүгүнө тиешелүү. Ислам дүйнөсү өзүнүн маданий таасири менен

гана эмес, ошондой эле географиялык алкагы жана аябагандай чоң экономикалык жөндөмдүүлүгү менен жогору. Мындан төмөнкү жыйынтыкты чыгарса болот: Кыргызстандын алар менен кызматташуусуна кошумча аргумент болгон акыркы эки кырдаал мусулман өлкөлөрү менен жалпы кызыкчылыктары болгон мейкиндикти түзөт. Исламдын салттык таркалган мамлекеттеринен капиталды тартуучу инвестициялык долбоорлор абдан эле келечектүү. Ислам өлкөлөрүнүн ишкерлери бир диндегилер менен чын каалоосу менен иштешмек деп ойлойм. Мындай бизнесмендерге ыңгайлуу шарттарды түзүү максатка туура келмек. Андан сырткары мындай кызматташуу дүйнөнүн көп кайчылаштуулугу жөнүндөгү идеясын ишке ашырууга өбөлгө түзмөк.

Бешинчи сабакты Кыргызстанда азыр жашап жана ишмердигин улантып жаткан улуу муундагы мусулман лидерлери (Хиндустани (Мухаммеджан Рустамов) (1892-1989гг), Абдусаттар Даммула, Шермат уулу Сагынаалы, Нурматов Асатилла Осмоналиевич, Шахмухаммад Шахюнус уулу, Шакир кожо уулу Алимхан торо, Жеенбеков Мусулманкул ажы, Назарбек уулу Максыйт ажы, Абдуллажан максыйт Абдулахунов, Парпиев Мамасали ажы, Орунбаев Темирбай ажы, Камалов Садыкжан кары, Абдурахманов Кимсанбай ажы) берет. Алар совет мезгилинде, кийинчерээк постсоветтик Кыргызстанда жашап ишмердигин жүргүзүп жатышат.

Корутунду: исламды пропагандалоодо биздин өлкө чет элдик («Таблиги жамаат») даватчыларды эмес, совет мезгилиндеги аалымдардын тажрыйбасын колдонуусу керек. Аларга мамлекетти, анын кабыл алган чечимдерин сыйлоо, патриотизм, ханафи масхабына берилгендик мүнөздүү. Аларды пайдалануу менен Кыргызстандын тарыхынын азыркы этабында мамлекет менен исламдын өз ара мамилерин жөнгө салууда катачылыктарга жол бербөөгө көмөктөшөт.

КОРУТУНДУ

Изилденип жаткан мезгилдеги мамлекет менен исламдын мамилелеринде шарттуу түрдө төмөндөгүдөй мезгилдерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

Биринчи – 1917-1927-жылдар-көз караш жана социомаданий система катары ислам менен келишичүүлүктү тандаган “тынч” мезгил. Бул тактика большевиктерге өлкөнүн ичинде өз абалын бекемдөө үчүн, ошондой эле, мусульман дүйнөсүнүн колдоосун алуу үчүн зарыл эле. Совет бийлигинин аталган саясий технологиясынын негизги мүнөздөмөсү мында эле: бийлик мусульмандар менен жана мусульман уюмдары менен аларды жаңы мамлекеттик түзүлүшкө тартуу үчүн жалпы кызыкчылык чөйрөсүн табууга аракет кылган. Талдоо көрсөткөндөй, 20-жж. аягына чейин шарият соттору, вакуфтар, молдолор советтик соттук, чарбалык жана билим берүү системаларына ийгиликтүү интеграциялашкан. Бул мезгил үчүн мусулмандарга православдарга караганда агрессивдүү чабуулдун жоктугу мүнөздүү. Бирок бул большевиктердин исламга карата жылуу мамилесин билдирбейт, алар идеологиялык каршылаштар менен күрөшүү зор күчтү жана убакытты талап кыларын жакшы түшүнүшкөн.

Экинчи – 1928-жылдан Улуу Ата Мекендик согуштун башталышына чейин- “жазалоо” мезгили, мамлекет бул мезгилде ислам маселесине мамилесин өзгөртөт жана өз ара мамилелердин вектору баштапкы мезгил менен салыштырганда таптакыр карама-каршы жакка бурулду, большевиктер эми исламга карата агрессивдүү мамилени көрсөтө баштады.

Динге жана анын тарапкерлерине сабырсыз, жаалданган мамиле калыптанды жана бекемделди, мусулмандарга каршы жазалоо кеңири колдонула баштады. Мындай динге каршы ишти жүргүзүүнүн негизги күчү ИИЭК органдары, “Жаалданган кудайсыздар союзу”, партиялык жана башка коомдук уюмдар болду. Динге каршы иш контрреволюцияга каршы таптык

күрөш менен түздөн-түз байланыштырылды, бул күрөштүн негизин саясий репрессиялардын методдору жана административдик иш чаралар түздү.

Үчүнчү – Улуу Ата Мекендик согуштун башталышынан тартып 50-жж. чейин – мамлекет жана исламды өз ара мамилелеринде “биригүү жана кызматташтык ” мезгили. Белгилүү болгондой, бул каармандык жана кайгылуу мезгил СССР элдеринин турмушунда терең из калтырган. Диний уюмдарга карата мамиледе мамлекеттик саясат жумшарган.

Бул саясаттын маңызын мындай аныктоого болот:

- Натыйжасында диний конфессиялар Германиянын үстүнөн жеңишке жетишүүдө өз салымын кошкон ислам уюмдары менен өлкөнүн жетекчилигинин ортосундагы мамилени жөнгө салуу катары;
- Совет бийлигинин динге, анын ичинде исламга жасаган жылуу мамилеси дүйнөдө өлкөнүн оң образын калыптандыруунун инструменти болуп калды. Бул көп жагынан СССРге эл аралык мамлекеттик кызматташтык багыты боюнча коомдук, анын ичинде диний уюмдар аркылуу көптөгөн каражаттардын келишине көмөктөштү.
- Совет мамлекети мусулмандардын рухий талаптарын канааттандырууга жана Ата Мекенге патриоттук кызмат өтөөгө багытталган, исламды жана анын ишмердигин кайра жаратууга алып келген нормаларды түзүүгө киришти.

Төртүнчү мезгил – 50-жж. ортосунан 80-жж. чейин – “атеисттик кысым” мезгили. Соеттик Кыргызстандагы мамлекет менен диндин өз ара мамилелеринин проблемалары бул мезгилде марксисттик –лениндик методологиянын позициясынан гана изилденген. Таптык мамиле, коммунисттик идеологиянын үстөмдүк абалы түрдүү динге ишенген элдердин рухий турмушундагы диндин ролун объективдүү баалоого мүмкүнчүлүк берген эмес. Гуманитардык илимдер, анын ичинде ислам

таануу да коммунисттик партиянын идеологиялык көзөмөлүнүн астында болгон.

Бешинчи мезгил – 1985–жылдан 1990-жылга чейин – “исламдые легалдашуусу. Кайра куруу мамлекет менен исламдын жаңыча мамилелеринин башталышы болуп калды, бул нерсе ошол мезгилдеги партконференциялардын жана съезддердин негизги материалдарында кеңири орун алган. Белгилүү болгондой, динге карата жаңыча ыкмаларды иштеп чыгуунун негизги себеби болуп, эл аралык маанидеги окуялар, тагыраагы 1979-ж. Ирандагы ислам революциясы менен байланышкан саясий исламдын идеялары менен, ислам дүйнөсүнүн совет өлкөсүнүн Афганистанга бастырып кирүүсүнө көрсөткөн каршылыгы менен да байланыштуу. Республикада исламдын кайра жаралуу процессин изилдөө, ал 80-жж. экинчи жарымынан башталганы жөнүндө жыйынтык жасоого мүмкүндүк берет, мамлекеттик атеизм саясаты басаңдай баштаган, анын ордуна диний маселелер демократиялык жол менен чечиле баштаган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

- Мамлекет , мусулмандардын кызыкчылыктарына тийиштүү болгон, даярдалып жаткан мамлекеттик чечимдерди талкуулоого мусулман коомчулугунун өкүлдөрүн активдүү түрдө тартуусу зарыл;
- Балдар үйлөрүндө жана баш калкалоочу жайларда, түрмөлөрдө, карылар үйүндө, ооруканаларда кайрымдуулук жана тарбиялык иштерин активдүү жүргүзгөн ислам уюмдарына мамлекет тарабынан колдоо болуусу зарыл;
- Дааватчылар катарында советтик мезгилдеги аалымдардын потенциалын колдонуу керек.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү макалаларда чагылдырылган

1. Курбанова Н.У.Мырзабаева Н.С. Изучение истории и культуры и традиционных религии в Кыргызстан. [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Эл аралык илимий практикалык конференциянын материалдары Москва,2013.
2. Мырзабаева Н.С. Проблемы религии в Кыргызстане и молодежь. [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. Мамлекеттик жаштар саясатын ишке ашыруунун эффективдүүлүгү: региондордун тажрыйбасу жана өнүгүү перспективалары.IV эл аралык илимий-практикалык конференция..ЗабГУ.Чита ш. 2014г.63-65-бб.
3. Борьба за “раскрепощение”мусульманки против норма шариата. [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Кыргызстан ЖОЖдорунун жарчысы .№ 6,2015г.Бишкек-2015. 46-47-б (журнал РИНЦ базасында чыгарылат)
4. Особенности начального этапа государственно-мусульманских взаимоотношений в 1917-1927гг.2часть.[Текст] / Н.С.Мырзабаева //Труды VII эл аралык “Дүйнөлүк глобалдашуу шартында билим берүү жана илимдин көйгөйлөрү” 2бөлүк.Шымкент,2015. 46-49-бб.
5. Особенности начального этапа государственно-мусульманских взаимоотношений в 1917-1927гг.1часть.[Текст] /Н.С.Мырзабаева // Ысык-Көл Университетинин жарчысы, 40,2015. 242-244-бб. (журнал РИНЦ базасында чыгарылат)
6. Государственно-исламские отношения в Кыргызстане в военный и послевоенный периоды(1941-1985гг). [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Путь науки.эл аралык илимий журнал, №9 (31),2016,Том 2.Волгоград, 2016. 55-59.-Б. (журнал РИНЦ базасында чыгарылат)
7. Басмачылык кыймылындагы диний фактор. [Текст] /Н.С.Мырзабаева //С.Нааматов атындагы НМУнун ЖАРЧЫСЫ №4,2016.43-47бб.(журнал РИНЦ базасында чыгарылат)

Топтолгон маалыматтар, сунуштамалар жана жыйынтыктар Кыргыз Республикасынын тарыхы боюнча эмгектерди түзүүдө,окуу-усулдук иштелмелерде жана окуу жайларында сабак берүү практикасында колдонулат.

Мырзабаева Нуржамал Сасалимовнанын 07.00.02 – Ата Мекендин тарыхы адистиги боюнча “Кыргызстанда совет бийлигинин исламга карата диний саясаты” деген темада тарых илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасына талаптанып жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: дин, ислам, мамлекет-ислам мамилелери, диний өкүлчүлүк, мусулман коомчулугу, диний уюмдар.

Диссертациянын изилдөө **объектиси** болуп совет мезгилинде Кыргызстандагы мамлекет-ислам мамилелери эсептелет.

Изилдөө **предмети** болуп мамлекеттик аппаратынын жүзүндө, мамлекет – ислам мамилелерин түзүү, аны ишке ашыруу механизмдери, бул мамилелердин коомдун абалына тийгизген таасири боюнча чечимдерди кабыл алып турган Советтик мамлекеттин ишмердүүлүгү эсептелет.

Диссертациялык иштин максаты- Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин изилдөө, анын өнүгүүсүнүн багыттарын, тенденцияларын жана карама-каршылыктарын алып чыгуу, Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин куруунун азыркы учурдагы тажрыйбасында пайдалуу боло ала турган практикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн методологиясы. Изилдөөнүн жүрүшүндө тарыхый таанып-билүүнүн негизги принциптери – историзм жана объективизм пайдаланылды. Салыштыруу- тууралоо, системалык талдоо жана статистика ыкмасы ж.б. сыяктуу ыкмалардын комплекси кеңири пайдаланылды

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

Кеңири архивтик материалдардын негизинде Кыргызстандын мамлекет-ислам мамилелерин куруу боюнча мамлекеттик жана партиялык органдарынын ишмердүүлүгү жаңы концептуалдык көрсөтмөлөрдүн позициясынан талдоого алынды; Советтик мезгилдеги мамлекет-ислам мамилелеринин чөйрөсүн укуктук жөнгө салуудагы негизги багыттар, тенденциялар, кемчиликтер жана карама-каршылыктар изилденди; Тарых илиминде мурда белгисиз болгон, толук изилденбеген архивдик материалдар пайдаланылды. Мамлекет-ислам мамилелеринин топтолгон тажрыйбасын азыркы шарттарда пайдалануу боюнча сабактар алынды; Илимий жыйынтыктар жана практикалык сунуштамаларды туюнтуу.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси. Диссертацияда совет мезгилиндеги мамлекет-ислам мамилелеринин мүнөзү жөнүндө теориялык жоболор талданды жана системалаштырылды, алардын жыйынтыктары мамлекеттин исламга жана ислам диний уюмдарына карата мындан аркы стратегиясын жана тактикасын иштеп чыгуу үчүн пайдаланууга жарактуу.

РЕЗЮМЕ

диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук Мырзабаевой Нуржамал Сасалимовны по специальности 07.00.02 – Отечественная история на тему: «Религиозная политика советской власти по отношению к исламу в Кыргызстане»

Ключевые слова: религия, ислам, государственно-исламские отношения духовенство, мусульманская община, религиозные организации.

Объектом исследования диссертации являются государственно-исламские взаимоотношения в Кыргызстане в советский период.

Предметом исследования является деятельность Советского государства в лице его государственного аппарата, принимавшего решения по строительству государственно-исламских отношений, механизм его реализации, влияние этих отношений на состояние общества.

Целью диссертационной работы является исследование государственно-исламских отношений в Кыргызстане, выявление направлений, тенденций и противоречий их развития, предложение практических рекомендаций, которые могут быть полезными в современной практике строительства государственно-исламских отношений в Кыргызстане.

Методология исследования. В ходе исследования применялись основные принципы исторического познания – историзм и объективизм. Широко использовался комплекс таких методов, как сравнительно-сопоставительный, метод системного анализа и статистики др.

Научная новизна работы. Научная новизна исследования состоит в том, что на основе обширных архивных материалов комплексно проанализирована деятельность государственных и партийных органов Кыргызстана по строительству государственно-исламских отношений с позиции новых концептуальных установок; исследованы основные направления, тенденции, недостатки и противоречия правового регулирования в сфере государственно-исламских отношений советского периода; привлечены ранее неизвестные архивные материалы; извлечены уроки по использованию накопленного опыта государственно-исламских

отношений для современных условиях; сформулированы научные выводы и практические рекомендации.

Научная и практическая значимость исследования. В диссертации систематизированы и проанализированы теоретические положения о характере государственно-исламских взаимоотношений в советский период, результаты которых могут служить для дальнейшей разработки стратегии и тактики государства по отношению к исламу и исламским религиозным организациям.

Фактические данные, выводы и рекомендации могут быть использованы при создании научных трудов по истории Кыргызстана, при разработке учебно-методических пособий, в практике преподавания в учебных заведениях.

SUMMARY

Myrzabaeva Nurzhamal Sasalimovna

**«The religious policy of Soviet government towards Islam in Kyrgyzstan»
Dissertation for the award of scientific degree of candidate of historical sciences.
Specialty 07.00.02. - National History.**

Keywords: religion, Islam, relations between state and Islam, priesthood, Muslim community, religious organizations.

The object of the research thesis is state-Islam relation in Kyrgyzstan during the Soviet period.

The subject of the research is the work of the Soviet state represented by its state apparatus, which takes decisions on the construction of public-Islamic Relations, the mechanism of its implementation, the impact of these relations on the state of society.

The aim of the research is to study state-Islamic relations in Kyrgyzstan, identify trends, tendencies and contradictions of their development, offering practical recommendations that can be useful in the modern practice of building relations between state and Islam in Kyrgyzstan.

Methodology of research: During research basic principles of historical cognition – historical and objective methods were applied. There were widely used on the complex of such methods, as comparative, method of system analysis of the systems, statistics and others.

The scientific novelty of the work: The scientific novelty of research is that on basic of the extensive archived materials activity of state and party organs of Kyrgyzstan on building of state-islam relationships with position of new conceptual options were analysed; basic directions, tendencies, defects and contradictions of the legal adjusting in the field of state-islam relations of soviet period were investigated; the unknown archived materials were revealed; lessons on the use of the accumulated experience of state-Islamic Relations to modern conditions were learned; scientific conclusions and practical recommendations were formulated.

The scientific and practical significance of the research. In this thesis the theoretical propositions about the nature of state-Islamic relations during Soviet period were systematized and analyzed, the results of which can be used for further development of the strategy and tactics of the state towards to Islam and the Islamic religious organizations.

The factual data, conclusions and recommendations can be used in the writing of scientific works on the history of Kyrgyzstan, in the development of teaching textbooks, in practice of teaching in schools.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨДӨ КОЛДОНУЛГАН
АДАБИЯТТАР ЖАНА БУЛАКТАР:

1. Малтабаров Б. Религия и социально-политические процессы в Кыргызстане. – Бишкек, 2002. – 147 с.
2. Молдалиев О. Ислам и политика: политизация ислама или исламизация политики. – Бишкек, 2008;
3. Артыкбаев М.Т., Гимазитдинов И.Р. Ислам и политика: ислам в социально-политическом процессе суверенного Кыргызстана. – Бишкек, 2004;
4. Мирсайитов И.Э. Особенности формирования политического ислама в Ферганской долине. – Бишкек, 2004;
5. Эсенаманова Н. Ислам в Центральной Азии: история и современность. – Бишкек: МУК, 2003;
6. Ушаков В.Н. Политический ислам в Центральной Азии. – Бишкек: КРСУ, 2005;
7. Салимзода М. Ислам и секулярное государство в Центральной Азии. – Бишкек, 2008.
8. Табышалиева А. Вера в Туркестане. – Бишкек: Аз-Мак, 1993;
9. Ярков А. Очерк истории религий в Кыргызстане. – Бишкек, 2002;
10. Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Бишкек, 2005;
11. Курбанова Н. Ислам в современном Кыргызстане. – Бишкек, 2008;
12. Курбанова Н. Ислам в общественно-политической жизни Кыргызстана. – Бишкек, 2009.
13. Красииков П.А. На церковном фронте: 1918-1923.- М, 1923
14. Луначарский А.В. Почему нельзя верить в бога? М., 1965
15. Сталин В.И. Политический отчет ЦК XV Съезду ВКП(б). Соч. Т. 11.- С.271-353

- ¹⁶Степанов И.И. Задачи и методы антирелигиозной пропаганды. М.-Л.,1925
- 17.Ярославский Е.М. О религии. М., 1957
- 18.Ярославский Е. Против религии и церкви. - М., 1933. - Т.2.
- 19.Климович Л. Социалистическое строительство на Востоке и религия. - М.-Л., 1929.
20. Постановление ЦК КПСС «Об усилении атеистической работы».-1954.
- 21.Материалы XXII съезда КПСС.-1961.
- 22.Персиц И.М. Отделение церкви от государства и школы от церкви в СССР (1917-1919 гг.). М., 1958;
- 23Шахнович М.И. В.И. Ленин и проблемы атеизма. М.-Л., 1961;
- 24.Кривелев И.А. Маркс и Энгельс о религии. М, 1964;
25. А.И.Клибанов Религиозное сектанство и современность(социологические и исторические очерки).М., 1970;
- 26.В.Д.Кобецкий Социологическое изучение религиозности атеизма.Л., 1978.
- 27.Актуальные вопросы атеистического воспитания (на материалах Киргизии) / Темат. сб. Ф.: КГУ, МВ и ССО КИРГ. ССР.- 1980;
- 28.Против суеверий и предрассудков: Метод. Материалы в помощь пропаганде атеистической литературы. - Ф.: Мин-во культуры, 1972.
- 29.Любко Е.А. Методом убеждения: из опыта работы Калининского райкома партии.-Ф.:Кыргызстан, 1965;
- 30.Тетевин Г.П. Партийное руководство атеистической работой: опыт организации атеистической работы в Киргизии в период между XXII – XXIII съездами КПСС.-Ф.: Кыргызстан, 1967.
- 31.Против религиозного обмана и мракобесия: Сб. материалов о реакционной роли религии, антиобщественной деятельности служителей культа в Киргизии./Под. ред. Г.П.Тетевина.-Ф.:Кыргызстан,1970.
- ³²Документы свидетельствуют: О реакционной роли религии, антиобщественной деятельности служителей культа в Киргизии. (Сборник).- Ф.:Кыргызстан, 1970.

- 33.Алтмышбаев А. «Некоторые пережитки прошлого в сознании людей в Средней Азии и роль социалистической культуры в борьбе с ними».- Фрунзе, 1958.- С.91.
- 34.Мамбеталиев С. «Пережитки некоторых мусульманских течений в Киргизии и их история».- Фрунзе: Мектеп,1969.- 43с
- 35.Апышева А. Дороги счастья женщин Киргизии.-Фрунзе: Кыргызстан, 1969. -174 с.
- 36.Татыбекова Ж.С. Раскрепощение женщины Киргизии Великой Октябрьской социалистической революцией (1917 -1936 гг.). Фрунзе: АН Кирг.ССР, 1963. -137 с.; 37.Татыбекова Ж.С. Великий Октябрь и женщины Киргизстана. Фрунзе: Кыргызстан, 1975.- 172 с.
- 38.Бекходжаева С. Социально-экономические проблемы труда женщин в народном хозяйстве Киргизии.-Фрунзе: Илим, 1978.-187 с.
- 39.Джумагулов А. Дин жана анын калдыктары.-Фрунзе:Кыргызстан, 1959.- 67б.
- 40.Дорженов С.Б. Ислам сегодня. Кыргызстан.- 1980.
- 41.Абдылдаев С. Религия и женщина.- Фрунзе Кыргызстан, 1972. 68 с.;
42. Абдылдаев М. Кыргызстанда атеисттик коз караштын калыптанышы. Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 100 б.
- 43.Абрамзон С.М. Киргизы и их этнографические и историко-культурные связи. Л.: Наука, 1971. - 403 с.
- 44.Абдылдаев С. Дин жана аял. Фрунзе, 1972.- С.68.
- 45.Баялиева Т. Доисламские верования и их пережитки, у киргизов и их преодоление. Фрунзе: Илим,1972.- 167 с.
46. Баялиева Т. Религиозные пережитки у киргизов и их преодоление. Фрунзе: Илим, 1981. - 100 с.
- 47.Ногойбаев Б. Религиозная вера и действительность.-Фрунзе: Кыргызстан, 1981.- 66 с.
48. Петраш Ю.Г. Пережитки ислама и пути их преодоления (по материалам Юга Киргизской ССР): Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1962; С.Б.Дорженов Распространение ислама в Киргизии и его современное состояние: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.- М., 1964;
- 49.Асанкулов С.Борьба с феодально-родовыми и религиозными пережитками в сознании людей в условиях Советской Киргизии: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1965;

50. Тетевин Г.П. Деятельность партийных организаций Киргизии по атеистическому воспитанию трудящихся в период между XXII и XXIII съездами КПСС: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1967;
51. Богатырев В.Б. Политика Компартии Киргизии по отношению к религии и церкви: опыт реализации, проблемы.(1985-1990 гг.): Дис...канд. ист.наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1991.
- 52.Маанаев Э.Ж. Русско-киргизский словарь по атеизму. Фрунзе, 1969.-67с.
- 53.Ленин В.И. Полное собрание сочинений. - Т.9. - С.264-273; Т.12. - С.142-147; Т.14. - С.415-426, 429-438;
- 54.Ленин В.И. Об отношении рабочей партии к религии // Полн. Собр. Соч. – Т.17.-С. 418.
- 55.Ланда Р.Г. Ислам в истории России. М., 1995.-С.191.
- 56.Нуртазина Н. Борьба с исламом.- Алматы, 2008.-С.6
- 57.Данияров С. Культурное строительство в советском Киргизстане (1918-1930 гг.).- Фрунзе, 1963.- С.45
- 58.КПСС в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК.-Т.3.-М.,1984.- С.115
- 59.Образование и деятельность Коммунистической партии Туркестана: Летопись событий.Ч.2.1917-1924 гг. -Ташкент, 1966.
- 60.Табышалиева А. Вера в Туркестане.-Б.,1993.-С.108-122
- 61.ЦГА КР, ф.951,оп.1,д.5 Л.69
- 62.ЦГА КР.-Ф.2597.-Оп.1.-1с.-Д.1-Л.170
- 63.ЦГА ПД КР.Ф56.оп77.Д.36.Л.129-134
- 64.ЦГА КР.Ф.2597.Оп.11с.Д.4.Л.255-257.
- 65.Ст. 123 УК РСФСР

**КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ.
И.АРАБАЕВА**

**ИНСТИТУТ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

ДИССЕРТАЦИОННЫЙ СОВЕТ Д.07.16.528.

На правах рукописи:

УДК: 352.075.2:947.1 (575.2)

Мырзабаева Нуржамал Саслимовна

**Религиозная политика советской власти по отношению к исламу в
Кыргызстане**

Специальность: 07.00.02. – Отечественная история

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата исторических наук

БИШКЕК - 2016

Диссертационная работа выполнена на кафедре Истории Жалалабадского государственного университета

Научный руководитель:

доктор исторических наук , профессор
Курбанова Назира Умаровна

Официальные оппоненты:

доктор исторических наук

кандидат исторических наук

Ведущая организация:

Защита состоится _____ 2016 г. в ____ часов на заседании Диссертационного совета Д.07.16.528. по защите диссертаций на соискание ученой степени (доктора) кандидата исторических наук при Кыргызском Государственном Университете им. И.Арабаева, Институте истории и культурного наследия Национальной Академии наук Кыргызской Республики по адресу: 720026, г. Бишкек, Раззакова 51.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке КГУ имени И.Арабаева по адресу: 720026, г. Бишкек, Раззакова 51, автореферат и полный текст диссертации размещен на сайте «*arabaev.kg*»

Автореферат разослан “ ____ ” _____ 2016 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор исторических наук
Курбанова Н.У.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Советский период в развитии ислама, который был идеологически ангажирован, до сих пор вызывает неоднозначную оценку. С одной стороны, ислам, как и всякая другая религия, в эту эпоху основательно утратила свой потенциал, с другой – сохранение исламских устоев в сознании мусульман стала основой динамичного исламского возрождения в нашей республике.

Для того, чтобы проследить корни многих негативных моментов ре-исламизации в 90-х гг. XX в. в постсоветском Кыргызстане: возрождение ислама в архаичном виде, недостаточность исламских знаний, нехватка квалифицированных кадров духовенства, политизация ислама и др., необходим взвешенный подход и глубокий анализ сложных государственно-исламских отношений в прошлом. При этом следует учесть, что, несмотря на жесточайший атеистический прессинг исламские знания, ценности, праздники и ритуалы (худжра, нике, жаназа, суннот, курман - и орозо-айты) продолжали бытовать в обществе в латентной форме.

В настоящее время, политические, социально-экономические и духовные преобразования в стране сняли идеологические барьеры на пути религиозной свободы. Демократизация жизни стала стимулом к возрождению вероисповедных традиций и обычаев в обществе.

Элементами новых стандартов в государственно-религиозных отношениях стало провозглашение и гарантирование религиозных свобод Конституцией КР (2010), снятие ограничений с деятельности религиозных общин, принятие новой «Концепции государственной политики в религиозной сфере» (2014), введение поправок в Закон «О свободе совести и религиозных организациях». Идет процесс решения религиозных проблем, связанных с исламом самого различного уровня, в том числе Советом Безопасности Кыргызской Республики (2014).

Учитывая сегодняшние кыргызстанские реалии - рост исламского фактора в общественно-политической жизни страны, крайне важно обратиться к опыту государственно-исламских взаимоотношений в прошлом, с целью извлечения уроков для развития его дальнейших перспектив. Также необходимо переосмысление ряда теоретических положений и односторонних оценок, получивших довольно широкое распространение в научных трудах прошлых лет.

Отсутствие полных комплексных исследований по проблеме взаимоотношений советской власти и ислама в Кыргызстане с новых идеологических установок, высокая научная и социальная значимость вопроса обусловило актуальность исследуемой темы.

Связь темы диссертации с приоритетными научными направлениями, крупными научными программами или основными научно-исследовательскими работами. Работа является инициативной

Объектом исследования диссертации являются государственно- исламские взаимоотношения в Кыргызстане в советский период.

Предметом исследования является деятельность Советского государства в лице его государственного аппарата, принимавшего решения по строительству государственно-исламских отношений, механизм его реализации, влияние этих отношений на состояние общества.

Степень изученности исследования раскрывается в первой главе диссертации «Историографический обзор антирелигиозной политики в Кыргызстане, основные источники, идейные и методологические предпосылки атеизации советского государства» в разделе 1.1. Историографический обзор исследуемой темы.

Целью диссертационной работы является исследование государственно-исламских отношений в Кыргызстане, выявление направлений, тенденций и противоречий их развития, предложение практических рекомендаций, которые могут быть полезными в современной практике строительства государственно-исламских отношений в Кыргызстане.

Исходя из цели исследования, автор ставил перед собой следующие **задачи**:

- провести историографический анализ исследуемой темы;

- изучить источники, идейные, методологические основы и предпосылки атеизации советского государства;
- исследовать процессы становления, этапы развития, главные тенденции и противоречия политики Советского государства в отношении ислама;
- выявить основные направления этой политики;
- показать особенности борьбы за «раскрепощение» мусульманки против норм шариата, фальсификацию ислама и его ценностей;
- раскрыть факторы, влиявшие на работу институтов государства, создававших идеологическое обоснование, законодательную базу и проводивших в жизнь практику строительства отношений с мусульманскими объединениями;
- на основе проведённого исследования сделать научно обоснованные выводы и сформулировать некоторые рекомендации по использованию накопленного опыта государственно-исламских отношений в современных условиях.

Научная новизна исследования состоит в том, что:

1. На основе обширных архивных материалов комплексно проанализирована деятельность государственных и партийных органов Кыргызстана по строительству государственно-исламских отношений с позиции новых концептуальных установок;
2. Исследованы основные направления, тенденции, недостатки и противоречия правового регулирования в сфере государственно-исламских отношений советского периода;
3. Привлечены ранее неизвестные архивные материалы, недостаточно исследованные в исторической науке.
4. Извлечены уроки по использованию накопленного опыта государственно-исламских отношений для современных условиях.
5. Сформулированы научные выводы и практические рекомендации .

Теоретическая и практическая значимость исследования. В диссертации систематизированы и проанализированы теоретические положения о характере государственно-исламских взаимоотношений в советский период, результаты которых могут служить для дальнейшей разработки стратегии и тактики государства по отношению к исламу и исламским религиозным организациям.

Фактические данные, выводы и рекомендации могут быть использованы:

- при создании научных трудов по истории Кыргызстана, при разработке учебно-методических пособий, в практике преподавания в учебных заведениях.
- в практической деятельности органов власти, службы безопасности, неправительственных организаций, занимающихся проблемами религии;
- при изучении, системном анализе состояния проблем безопасности и стабильности в Кыргызстане, эффективности использования сотрудничества с религиозными учреждениями в национальных интересах страны, в том числе при решении проблем религиозного экстремизма;
- в средствах массовой информации и публицистики с целью информирования населения об особенностях государственно-исламских отношений в республике.

Основные положения диссертации, выносимые на защиту:

1. Проведенный историографический обзор темы диссертации позволил выявить пять основных *направлений раскрытия сущности ислама* в советский период: 1). освещение исторических, культурных и социальных корней ислама; 2). критика антинаучного характера мусульманского мировоззрения; 3). выяснение причин живучести ислама в обществе и вреда ее пережитков при социализме; 4). выявление реакционной роли ислама и мусульманского духовенства; 5). разоблачение сущности модернизации зарубежной исламской мысли и вероучения. Авторы данного периода односторонне освещали роль и место ислама в обществе и избегали освещать положительную роль ислама и его ценностей в обществе.

2. Изучение политики и практики Советского государства в отношении ислама показало свою *противоречивость*: декларируя свободу совести, государство на деле активно внедряло в общество атеизм, ограничивало, контролировало и подавляло все религии, в том числе и ислам. Двойственная политика в отношении мусульман: высокая гибкость в условиях

экстремального существования общества, жестокость в пору усиления власти, велась с первых лет советской власти и до ее краха.

2. Основная сущность антиисламской политики выражалась в следующих направлениях деятельности советской власти: а) *политическое* - преследование духовенства; б) *правовое* - лишение гражданских прав, отсутствие гарантии свободы совести и т.п.; в) *экономическое* - подрыв организационно-хозяйственных основ конфессиональной деятельности; г) *идеологическое* - разоблачение религиозного мировоззрения.

3. Государственная политика Кыргызстана в религиозной сфере на протяжении всего периода советской власти строилась на основе трех составляющих: *идеологии правящей партии, нормативно-правовой базы и системе органов власти и управления*, осуществлявших религиозную политику государства, которая спускалась с центра на периферию. Причем, при изменении одной из составляющих менялись формы и методы реализации религиозной политики, а на некоторых исторических этапах и весь курс.

4. Государственно-исламские взаимоотношения в Кыргызстане отражали характерные закономерности, присущие религиозной политике советского государства, которые в своем развитии прошли несколько этапов, характеризующиеся своими особенностями в зависимости от общественно-политических, социально-экономических условий: *I этап - «либеральный» (1917-1927 гг.); II этап - «репрессивный» (1928-1941гг.); III этап - «союзничества и партнерства» (1941 -50-е гг.); IV этап - «атеистического прессинга» (конец 50-х-середина 80-х гг.); V этап - «легализации ислама»(1985-1990гг.)* От динамики государственно-исламских отношений менялись направления исследований, акценты, территориальные рамки и др.

5. В годы войны государство призвало на помощь мусульманскую общину, несмотря на противоречия во взаимоотношениях, что явилось примером единства ради будущего страны. Успешное развитие Кыргызстана, 80 % населения которого являются мусульманами невозможно без прогресса в государственно-исламских отношениях, в этом плане важно использовать потенциал религиозных объединений при решении важных социальных проблем.

6. Историческая практика доказала бесперспективность попыток борьбы с исламом, в постсоветских условиях он не только не потерял свою самобытность, но и приобрел новые очертания. Сегодня мир ислама велик по

культурному воздействию, по географическим масштабам и колоссальному экономическому потенциалу. Государству необходимо использовать ценности ислама в общественной и международной практике.

7. За годы советской власти произошла утрата духовного потенциала мусульманской общины Кыргызстана. Закрытие мечетей, репрессии, естественный процесс старения уцелевших служителей культа, получивших духовное образование, приход на их смену самоучек привели к значительной утрате преемственности религиозных традиций между поколениями, что привело к архаичному возрождению ислама в 90-х гг. XX в., что в свою очередь, позволило заполнить духовную нишу служителями культа, получивших образование в нетрадиционных для Кыргызстана идеологическими установками.

Апробация результатов диссертации. Основные положения и результаты диссертации были представлены в виде докладов и сообщений на научных конференциях. В журналах и сборниках опубликованы 7 научных статей, из них РИНЦ-4 статей.

Структура диссертации в объеме стр. состоит из введения, трех глав, заключения, библиографического списка использованной литературы в количестве 154 наименований и приложения (из таблиц и диаграмм).

1.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

В первой главе диссертации «Историографический обзор антирелигиозной политики в Кыргызстане, основные источники, идейные и методологические предпосылки атеизации советского государства» проанализированы труды, источники, идеологические, общественно-политические факторы причин борьбы с религией.

Диссертант отмечает, что в изучаемый период, Кыргызстан являлся частью СССР, в связи с чем, все законодательные документы, решения партии и правительства, директивы спускались из Москвы во Фрунзе, поэтому *государственно-исламские взаимоотношения в нашей республике отражали характерные закономерности, присущие религиозной политике советского*

государства. Это также касается содержания и направления историографических исследований.

Автор солидарна с периодизацией *религиозных исследований* отечественных историков социолога Б.Малтабарова,[1. 147 с.] политологов О.А.Молдалиева[2.], И.Э.Мирсайитова[3.], Артыкбаева М.Т.[4.] и Гимазитдинова И.Р.[5.], Н. Эсенамановой [6.], В.Н.Ушакова [7.], М.Салимзода [8.], историков А.Табышалиевой [9.], А.Яркова[10.], Ч.Чотаевой [11.], Н.Курбановой.[12.], которые выделяют несколько основных этапов: первый - 20-30-е гг.; второй – конец 30-х- середина 50-х гг.; третий - 60-80-е гг.; четвертый - вторая половина 80-х - начало 2000-х гг.

На первом этапе в 20 – 30 –е гг. обращение к теме государственно-исламских отношений во многом определялось интересами политической целесообразности и практической надобности органов власти и управления, верующих нужно было привлечь к поддержке советской власти. Среди политических деятелей, определивших направления деятельности всех государственных органов власти в отношении религиозных организаций необходимо отметить работы Красикова П.А.[13.], Луначарского А.В[14.], Сталина И.В [15.], Степанова И.И. [16.], Ярославского Е.М. [17.], статьи председателя Совета Союза безбожников Е.Ярославского, [18.] известного исламоведа Л.Климовича, [19.] и др. В их трудах раскрывалось основное содержание антирелигиозной пропаганды, следуемой проводить в государственном масштабе, уделялось большое внимание раскрытию сущности религии, ее корней и социальной роли, определение буржуазного и пролетарского понимания свободы совести, разработка программных положений деятельности партии и политики Советского государства в отношении религии и церкви, пути преодоления религии, методы борьбы с ней. (См. раздел историографический обзор дисс.)

На втором этапе, в конце 30-х – середине 50-х гг. в тяжелый период грозных военных и послевоенных событий, в советской историографии, так же как и в Кыргызстане не наблюдается серьезных исследований по рассматриваемым вопросам, несмотря на то, что резко повысился уровень религиозности населения, произошла определенная либерализация государственной политики по отношению к религии. В это время, в связи со второй мировой войной и послевоенными экономическими трудностями до конца 50-х гг. не проводились исследования религиозности. В основном, издавались популярные брошюры и статьи по антирелигиозной тематике. Основным их

содержанием было обоснование сталинской формулы о неизбежности обострения классовой борьбы в ходе социалистического строительства.

Новый всплеск интереса к проблеме приходится на *третий этап* (50-80-е гг.) В это время были приняты постановление ЦК КПСС (1954) «Об усилении атеистической работы»[20..] о необходимости развития сети научно-атеистических исследовательских центров в разных регионах, Программа XXII съезда партии о построении к 1980 г. коммунистического общества в СССР [21.]. Особенность исследований этого периода заключается в том, что антирелигиозной пропаганде придается наукообразный характер, предполагающий глубокое постижение сути религии как общественного феномена. Издаются работы по атеистическому воспитанию, по проблемам свободы совести, государственно-церковным отношениям и проводятся исследования по конкретным религиозным направлениям. В это время также возрастает интерес к исламу, в связи с повышением роли мусульманских стран в современном мире.

Среди наиболее известных советских авторов И.М. Персиц, М.И. Шахнович, И.А. Кривелев, А.И.Клибанов, В.Д.Кобецкий [22.] и др.

Судя по публикациям и тематике исследования ученых в Кыргызстане, в этот период их интересовала разработка темы атеистического воспитания молодежи,[23.] партийное руководство данным процессом,[24.] разоблачение религии [25.] В некоторых работах [26.] религия преподносилась по известному выражению Ленина как «опиум народа», нечто абсолютно не совместимое с социализмом, верующий человек представлялся как не имеющий моральных принципов.

Работам кыргызстанских ученых советского периода А. Алтмышбаева [27.], С.Мамбеталиева [28.], написанных с позиций марксистско-ленинской идеологии, было свойственно рассматривать религиозные воззрения, участие народа в религиозных праздниках как *пережитки прошлого*, с которыми необходимо бороться, объясняя это тем, что они отрицательно влияют на экономическую и политическую жизнь общества.

Преодоление женской религиозности, выявления причин, порождающих ее освещались в трудах в кыргызских ученых: А.Апышевой [29.], Ж.С.Татыбековой [30. 137 с. 172 с.], С.Бекходжаевой [31. 187 с.], А.Джумагулова [32. 67б.], С.Б.Дорженова [33.] и др. В трудах указанных авторов рассматриваются вопросы роли октябрьской революции в отходе их от ислама, преодоления женской религиозности, дан анализ причин,

выявлена роль социально-экономических трудностей в воспроизводстве религиозности. Проблема атеизации сознания кыргызов посвящена работа С.Абдылдаева [34. 68 с]. Среди литературы, посвященной *истории религиозных верований* кыргызов, также можно отметить исследования С.М.Абрамзона [35. 403 с.] ., М.Абдылдаева [36. - 100 б.], Т.Баялиевой [37. 167 с.] и Б.Ногойбаева [38. 66 с.], по их мнению, ислам никогда не смог до конца вытеснить реликты домусульманских верований и действительный смысл его практически остался неведомым даже подавляющей массе верующих. В Кыргызстане в советский период также были написаны диссертации Ю.Г.Петраш, С.Б.Дорженовым, С. Асанкуловым, Г.П. Тетевиним, В.Б.Богатыревым[39.], в которых рассматривались причины живучести религиозных пережитков, борьба с религией в быту и атеистическая деятельность партийных организаций. Ученым-историком Э.Ж.Маанаевым был подготовлен и издан терминологический словарь по атеизму[40.].

Четвертый этап характеризуется существенными и принципиальными изменениями в изучении советского общества на разных этапах его развития. В конце 1980 - начале 90-х гг. появляются работы, авторы которых стремятся отойти от идеологических штампов и пытаются объективно взглянуть на положение религиозных объединений в нашей стране.

С середины 80-х годов, после 27 съезда КПСС в период перестройки началось *переосмысление сущности религии при социализме*, изменились подходы к оценке роли и места религии в жизни общества, особенно после 19 Всесоюзной партконференции (1988 г.) КПСС отверг идею политической борьбы с религией. (См. подробный историографический обзор в разделе 1.1. дисс.)

Таким образом, анализ проведенного историографического обзора свидетельствует о том, что проблемы взаимоотношений государства и религии в советском Кыргызстане, в прежние годы исследовались исключительно с позиций марксистско-ленинской методологии. Только со второй половины 80-х гг. XX в. усилился интерес к объективному познанию роли ислама в прошлом, в связи с провозглашением гласности и демократии в общественной жизни, когда исследователи смогли получить доступы в архивы к засекреченным материалам, освободиться от идеологического прессинга и опубликовать вновь открытые материалы.

Вместе с тем, советская историография представляет значительную ценность, поскольку, с одной стороны, был накоплен значительный фактический

материал, с другой, некоторые положения того периода не потеряли актуальности до сегодняшнего времени.

Источниковая база исследования представлена большим количеством различных материалов. Основу исследования составили Законодательные акты советской власти по отношению к верующим и религии, труды В.Ленина, лидеров большевистской партии, решения съездов, резолюции партийных конференций, архивные источники.

Методологической основой в этом отношении стали работы В.И.Ленина: «Социализм и религия», «Классы и партии в их отношении к религии и церкви», «Либералы и клерикалы», «Духовенство на выборах и выборы с духовенством», «Духовенство и политика», «Об отношении рабочей партии к религии», «О значении воинствующего материализма»[41. С.264-273; Т.12. - С.142-147; Т.14. - С.415-426, 429-438;].

Основопологающим методологическим принципом идейно-теоретического содержания атеистического воспитания служило ленинское требование «материалистически объяснить источник веры и религии»[42. С. 418.]. Ленинский принцип диалектико-материалистического решения вопроса о сущности религии сводился к раскрытию: а) исторических, социальных, гносеологических, психологических корней религии; б) антинаучного, идеалистического характера религиозного мировоззрения; в) выяснению причин живучести религии в обществе, где корни ее подорваны; г) выявлению реакционной роли религии в эксплуатационном обществе и вреда ее пережитков при социализме; д) разоблачению сущности модернизации современной религиозной мысли и вероучения.

Каждый исследователь религии должен был строго следовать в своей работе указанным принципам. В своих трудах В.И.Ленин подробно описал эти принципы по отношению к религии, религиозным организациям и верующим, обосновал непримиримость марксизма и религии, единство атеистов и верующих в борьбе за социальный прогресс, подчинение атеистической пропаганды задачам борьбы за коммунизм, свобода совести.

Законодательные акты являются важными документами по истории государственно-религиозных отношений в советский период. Так уже с первых лет существования советским правительством был издан Декрет «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» (1918 г.). Большое значение для развития государственно-религиозных отношений имело

постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О религиозных объединениях» (1929 г.), законодательно закрепившее вмешательство государства в дела церкви.

Анализ документов фонда №.2597.-Оп.2.-Д.1-132. Центрального государственного архива Кыргызской Республики отражают государственно-исламские отношения в советский период. Это законодательные и нормативные акты, регламентирующие деятельность религиозных общин и духовенства, переписка с религиозными ведомствами по наиболее важным вопросам жизнедеятельности мусульманских приходов. Наибольшую ценность в этом отношении представляют материалы Совета Уполномоченного по делам религий.

Применение и анализ законодательных документов ЦИК и СНК Кыргызской ССР позволяет проследить насколько религиозная политика на местах отличалась от установок центра.

В исследовании были также использованы *материалы периодической печати*. Среди изученных периодических изданий по объему информации выделяются местные официальные газеты. В них публиковались как законодательные и нормативные акты по вопросам государственно-религиозных отношений, так и материалы агитационной направленности.

В исследовании были привлечены и *специальные антирелигиозные издания*, например журналы «Безбожник», «Антирелигиозник», «Наука и религия», издававшиеся в Москве.

Таким образом, исследование было основано на большом источниковом материале. Комплексный метод изучения с привлечением различных групп источников, их анализ и критика позволили наиболее полно решить поставленные задачи. Многие документы впервые вводятся в научный оборот.

Во второй главе диссертации «Основные исторические предпосылки, этапы и особенности становления антиисламской политики в Кыргызстане (1917-1940) рассматриваются процессы становления, развития, трансформации политики Советского государства в отношении ислама с момента победы октябрьской революции до предвоенных годов, роль басмаческого движения в усилении политики «воинствующего атеизма» в Кыргызстане, а также борьба за «раскрепощение» мусульманки против норм шариата, фальсификация ислама и его ценностей.

В разделе 2.1. второй главы диссертант освещает процессы становления, развития, трансформации политики Советского государства в отношении ислама в 1917-1927 гг. Автор анализирует ситуацию в ноябре 1917 г. в период двоевластия, когда в Туркестанском крае, одновременно действовали большевистский совнарком и с другой стороны, созданная на Всетуркестанском съезде мусульман «Кокандская автономия», которая располагалась в Ферганской долине, издавна являвшейся в крае оплотом ислама. Ислам был провозглашен государственной религией, он насчитывал в своей структуре 382 мечети, 42 медресе и 6 тысяч мусульманских духовных лиц.[43. С.191.] Ее лидеры выступали под исламскими лозунгами: восстановление Кокандского ханства и создание на территории Туркестана единого Среднеазиатского халифата, возрождение шариатских судов и т. п. Однако, все попытки объединения местного населения для борьбы против большевиков под пантюркистскими лозунгами закончились неудачей.

Несмотря на то, что советская власть на заре своего существования еще не объявила войну исламу, враждебность проявилась в подавлении Всероссийского мусульманского движения в апреле 1918 г., в разгроме Туркестанской (Кокандской автономии), в экспорте революции в Бухару и Хиву и др.[44. С.6] Хотя добиться стабилизации региона не удалось, здесь продолжали действовать вооруженные отряды басмачей, называвших себя «Армией ислама».

В разделе 2.2. второй главы рассматривается басмаческое движение и политика «воинствующего атеизма» в Кыргызстане. Отмечается, что к 1919 г. басмачи контролировали почти всю Ферганскую долину. Основными причинами, которые оттолкнули крестьянство от советской власти стали ошибки при проведении национальной политики, жесткая антирелигиозная пропаганда, усилившиеся гонения на верующих и радикальные меры советской модернизации, ломавшие традиционный уклад и образ жизни местного населения. Прикрываясь лозунгами о защите ислама, пугая тем, что божья кара неминуемо постигнет тех, кто продался капырам — большевикам, духовенство и недовольные советской властью басмачи перетягивали местное население на свою сторону.

Кроме того, одну из активнейших ролей в помощи басмаческому движению играли Турция и Британская империя. Социальную базу басмачества составляли некоторая часть верующих, национальной интеллигенции, исламских деятелей и лидеров, а также панисламских кругов Турции и

других мусульманских стран. К примеру, в 1921г. в советский Туркестан прибыл видный турецкий военно-политический деятель - Энвер-паша, которому удалось объединить вокруг себя разрозненные до этого басмаческие отряды и выступить против советской власти единым фронтом. Тактика борьбы басмачей состояла в том, чтобы, базируясь в труднодоступных горных и пустынных районах, совершать конные рейды в густонаселённые районы, убивать большевиков, комиссаров, советских работников и сторонников Советской власти, но зачастую при налетах от рук басмачей более всего страдало местное население. Они грабили имущество, угоняли скот, жгли айлы и кишлаки, проливали кровь невинных людей.

Местные жители оказывали им сопротивление. Так, киргизская беднота в Ляйлякской, Узгенской, Саруйской, Нанайской; Аксууской и Араван-Бууринской волостях Юга Киргизии охраняла от басмачей посевы во время уборки хлеба, населённые пункты от налётов.

К первой половине 1924 г. в Ферганской долине не осталось повстанческих отрядов, а оставшиеся ушли в горы.

Основными причинами поражения массового басмачества в указанный период явились следующие мероприятия советской власти, направленные на урегулирование конфликта с коренным населением. Во-первых, смена тактики большевиков по отношению к басмачеству – замена военных действий на стратегически мирные. Во - вторых, конструктивное сотрудничество с мусульманами, способствовало признанию на курултаях советской власти как «данной свыше Аллахом», что позволило большевикам, выбить из-под басмачества идеологическую основу, а, следовательно, лишить его постоянного пополнения за счет мирного населения. В –третьих, были восстановлены в правах исламские институты. К примеру, в январе 1921 года ЦИК Туркестана своим декретом установил днем еженедельного отдыха пятницу, вернули вакуфные земли религиозным учреждениям, увеличивалось количество религиозных школ.[45. С.45]
Специальными декретами ЦИК И Совнаркома Турк республики от 23 декабря 1922 года наряду с советскими судами разрешалось создавать для местного населения суды казиев и биев на основе шариата и адата, были открыты частные школы для преподавания мусульманского вероучения. Так, стали вновь открываться школы при мечетях, просуществовавшие до 1928-1929 гг., при условии, что учителя религии не воспользуются этим для

антисоветской пропаганды, и труд их будет оплачиваться верующими родителями.

В своих резолюциях ЦК РКП(б) предлагал «бороться не с какими-нибудь отдельными религиозными группировками, а со всяким религиозным мировоззрением вообще и избегать всякого оскорбления верующих, ведущего лишь к закреплению религиозного фанатизма».[46. С.115] Учитывая эти предостережения, партийные организации разрешали своим членам совершать намаз – среди коммунистов Туркестана, где верующие составляли 44 %, в Джетусуйской области – около 57%.[47.] Во время обследования сельских партийных ячеек Киргизии в 1925 г. многие проверяемые члены партии торопили процесс проверки, если пришло время намаза приказывали местным органам власти благоустроить мечети, привлечь массы в мечети, а саботажников привлекать к ответственности вплоть до расстрела[48. С.108-122]

В 1923 г. в Кыргызстане было опубликовано письмо о борьбе с ишанизмом и другими религиозными течениями. Власти неизменно интересовались степенью влияния религии среди различных социальных групп населения, классовым составом религиозных общин, содержанием проповедей и т.п. Удовлетворить этот интерес были призваны наряду с прочим опросы, проводившиеся в трудовых коллективах и населенных пунктах, с этой целью был разработан «Вопросник и методические указания по собиранию сведений о сектах», опубликованный в журнале «Антирелигиозник». В апреле 1925 г. был основан Союз Безбожников, позднее он появился в Кыргызстане и в других республиках Средней Азии. В плане работы Кыргызского областного Союза безбожников[49.] в качестве основы критики религии предлагалось: «а) разъяснение религии как классового оружия в руках эксплуататоров, как прислужницу баев-манапов, кулаков и нэпмановской буржуазии в их борьбе против строительства социализма, как орудия кабалы и угнетения трудящихся; б) разоблачение противонаучного характера религии, стремящейся путем вымыслов и мистики затемнить сознание трудящихся, извратить их сознание – представление о мире, законах природы и развития человеческого общества; в) разъяснение вредности морали, предлагаемой для трудящихся, так как она целиком призвана на культивирование в массах безволия, пассивности, покорности, смирения, терпения и прочих качеств, целиком выгодных для эксплуататоров».

Двойное отношение советской власти к участникам басмаческого движения и связанных с ними религиозных деятелям отчетливо видно по их отношению к Джаныбеку казы – видному деятелю своего времени, происходившего с Южного Кыргызстана. Когда его начали притеснять как религиозного деятеля (суд по шариату) он присоединился к басмаческому движению – борцам за свободу в крае. Когда советская власть изменила отношение к ним, Джаныбек казы – одним из первых перешел в сторону советов. Однако советы, не выполнив свои обещания, начали отбирать его имущество и притеснять, он вынужден был бежать за границу. Джаныбек определяется как дальневидного, бдительного человека, сумевший верно определить политическую ситуацию того времени.

В разделе 2.3. второй главы приводятся конкретные факты по процессу «раскрепощения» мусульманок против норм шариата, фальсификации ислама и его ценностей, приводятся конкретные примеры по республике.

Таким образом, с 1917 по 1927 гг. политика большевиков по отношению к исламу имеет «мирный» характер, когда шел поиск компромисса с исламом как с мировоззрением и социокультурной системой. Политика благожелательного отношения к мусульманской общине, учет национально-религиозных особенностей народов, традиционно исповедующих ислам, привлечение служителей мусульманского культа на государственную службу, дифференцированное применение законов позволили сохранить территориальную целостность страны, а главное – государственную независимость. Опыт первого десятилетия советской власти в формировании государственно-исламских отношений позволило не только нейтрализовать мусульманский социум, но и привлечь значительную его часть на сторону Советской власти.

Во второй период с конца 20-х до конца 30-х гг. политика государства по отношению к исламу имеет *«репрессивный» характер*. Историческая ситуация была связана с курсом на сплошную коллективизацию сельского хозяйства и индустриализацию. Стране требовались экономические и человеческие ресурсы, которые можно было взять у мусульманской общины. Политические процессы сопровождались жесткими проявлениями идеологической нетерпимости. К тому времени большевики сумели укрепить своё положение и считали возможным – устранение ислама из жизни советского общества. В это время государство поменяло отношение к исламскому вопросу, в противоположную сторону, по сравнению с

начальным периодом - большевики теперь демонстрировали агрессивное неприятие ислама

Основной тенденцией данного периода явилась борьба с исламом, что проявилось в жёсткой локализации религиозной жизни пределами культовых сооружений и прямом уничтожении всего, что было связано с этим культом. Началось мощное, всестороннее наступление на ислам, мусульманские организации и верующих. Через средства массовой информации распространялись взгляды о том, что у служителей ислама отсутствуют высокие нравственные качества, что необязательно реальное предоставление им политических прав и свобод, а к верующим можно относиться пренебрежительно и грубо.

Проходивший в 1929 году II съезд «Союза воинствующих безбожников» окончательно закрепил нетерпимость к религии и враждебность к верующим. При этом произошёл полный отказ от ранее провозглашенных принципов учета мусульманских особенностей, тактичной критики ислама, в антиисламской пропаганде преобладала идея обострения классовой борьбы.

В ответ на это верующие- представители духовенства, как один из форм борьбы против советской власти, попытались угрозами заставить своих односельчан, работавших на различных должностях в советской системе управления, особенно женщин, отказаться от служения советам. Когда это не удавалось, им мстили различными способами, вплоть до физического уничтожения. Ярким примером служит убийство Уркуя Салиевой и Ырыс Кудайбердиевой. Во главе убийц У. Салиевой стоял хаджи – человек, совершивший паломничество в Мекку. Они не могли смириться тем, что женщина стояла во главе колхоза – факт, не мыслимый для верующего мусульманина. У. Салиева стоит на первом ряду борцов за равноправие мусульманок Центральной Азии.

Виновниками смерти Ырыс Кудайбердиевой – первого механизатора-женщины в Сузакском районе, также были представители духовенства. Она одна из перых женщин Южного Кыргызстана, управляющая трактором. Архивные документы подтверждают о том, что она погибла от рук верующих басмачей.

В третьей главе «Государственно-исламские отношения в военный и послевоенный периоды» рассматриваются особенности государственно-исламских отношений в годы Великой отечественной войны и в послевоенный период, отдельно рассматриваются государственно-исламские

взаимоотношения в эпоху «перестройки» с 1985 по 1990-е гг., а также подводятся итоги, последствия и уроки антирелигиозной политики.

В разделе 3.1. третьей главы диссертант характеризует особенности государственно-исламских отношений в годы Великой отечественной войны и в послевоенный период по 50-е гг. как этап «союзничества и партнерства» государственно-исламских взаимоотношений. Война явилась решающим условием изменения государственно-религиозных отношений к опыту позитивного взаимодействия, была прекращена антирелигиозная пропаганда, началось активное сотрудничество между государственными структурами и различными исламскими объединениями. Как известно, это героическое и трагическое время оставило глубокий след в жизни всех народов СССР. Произошло послабление государственной политики по отношению к религиозным организациям. Характер взаимоотношений приобрел более конструктивный характер. Логика происходивших событий диктовала необходимость создания нового правительственного органа, который должен был сосредоточить своё внимание на работе с конфессиями неправославного толка. Таким проводником религиозной политики стал Совет по делам религиозных культов при СНК СССР, имевший свои отделы в союзных республиках. В то же время группа богословов заручившись поддержкой председателя Президиума Верховного Совета Узбекской ССР Ю. Ахунбабаева направили письмо на имя председателя Президиума Верховного Совета СССР М. И. Калинина с обоснованием необходимости создания САДУМ. Осенью 1943 года Советское правительство создает Духовное управление мусульман Средней Азии и Казахстана (САДУМ) в Ташкенте. Вскоре наряду с САДУМ одновременно были созданы Духовные управления мусульман Закавказья (ДУМЗАК), Северного Кавказа (ДУМСК), Европейской части СССР и Сибири (ДУМЕС). В огромном государстве, какой была советская страна власти сохранили всего лишь два учебных заведения: бухарское медресе "Мир- Араб" и Ташкентский Исламский институт в Узбекистане, в которых обучались священнослужители не только Средней Азии и Казахстана, но и других мусульман всего Советского Союза.

В 1945 г. власти сделали некоторые уступки в сторону мусульман - разрешили паломничество в Мекку, передали САДУМ мавзолеи, предоставили ограниченное право религиозным управлениям заниматься хозяйственной деятельностью и т.д. В послевоенный период наблюдалось общее оживление религиозной жизни в Средней Азии, и в Кыргызстане в частности.

Таким образом, происходит своеобразное «примирение» между властью и религией. Сталин позволил верующим всех религий частично восстановить свою духовную жизнь. В сложных военных условиях стали открываться религиозные центры, тотальный атеистический прессинг на вероисповедание получил послабления. Власти воспользовались компенсаторной функцией религии для облегчения страдания людей, потерявших своих близких, перенести тяготы жизни в самый сложный период в истории страны.

Анализ государственно-исламских отношений в Кыргызстане, который напрямую зависел от Кремля, показывает, что в годы войны началось возрождение лучших традиций государственно-мусульманских отношений, зародившихся в первое десятилетие советской власти.

Проведенный анализ архивных материалов свидетельствует о том, что *в послевоенные годы* в Информационных отчетах о деятельности религиозных культов на территории Кыргызстана в Совет по делам религиозных культов СССР имеются сведения об оказании мусульманской общиной помощи нуждающимся. К примеру колхозникам г. Ош в виде 7 центнеров зерна, продуктов, дойных коров было оценено как «религиозная пропаганда под видом патриотической помощи»[50.]. Или приводится другой пример, когда по инициативе мусульманской общины было создано 16 бригад в составе 350 чел. из числа пенсионеров – мусульман г. Ош, которые оказали помощь своим колхозам во время хлопкоуборочной кампании собрав 42621 кг хлопка, а в Джалал-Абадской области – 3158 кг хлопка, отмеченная патриотическая инициатива была воспринята как «форма наглядной агитации в пользу религии».[51.]

Уполномоченный Совета по делам религиозных культов по Киргизской ССР Х.Ахтямов в своих ежеквартальных отчетах приводит примеры о нелегальной деятельности атынча – религиозно грамотных женщин, как противоречащих фетве САДУМА, призывающего мусульман не принуждать женщин носить чадру и активизации их в общественной жизни общества. В отчетах критикуется деятельность мулл мечетей (к примеру, в г. Кок-Янбак бывший джадидист М.Асадуллаев за рост количества женщин привлеченных к богослужению в мечети). Отмечает, что большая часть верующих это узбеки, уйгуры и дунгане, «киргизы по численности и преобладают в республике, но особого стремления среди них на открытие молитвенных зданий не замечается и духовенство из киргиз считается только единицами, а религиозных общин, состоящих из киргиз, тоже

единицы»[52.]. Изучался культ различных мазаров, куда совершали паломничество верующие, для разрешения своих проблем: бедности, бездетности, болезни и др., а также общее и различие национальных и религиозных традиций народов, проживающих в республике. Конфликты, связанные с решением бытовых вопросов по шариату: развода, деления наследства, женитьбы на второй женщине и др. Изучались также религиозные обряды, в качестве предрассудков: дем-салуу, обрезание, тушоо-кесуу, нике, мучо-жыртыш, джаназа, даур-фития, Куран – тушуруу и др., а также традиции празднования Нооруз, Мавлюда. При этом подвергались критике, все замеченные в отправлении этих обрядов ответственные работники и коммунисты. Отмечались имевшие место на юге республики случаи многоженства.

Проведенный анализ архивных материалов свидетельствует в этот период тенденцию активизации религии: увеличение граждан, соблюдающих религиозные праздники и отправляющих религиозные обряды, рост паломничества к святым местам, особенно в гор. Ош к Сулейман-горе; к мазарам «Шах-Фазил» Ала-Букинского района; «Арслан-боб» Базар-Курганского района; «Хазрет-Аюб» (на территории курорта «Джалал-Абад») Сузакского района; «Идрис-Пайгамбар» Чаткальского района Джалал-Абадской области.

Верующие мусульмане Кыргызстана широко отмечали «Орозо» и «Курман» айты, в котором участвовали все слои населения, в том числе женщины и дети. Отмечались многолюдные праздничные богослужения (с присутствием мужчин) в городах: Фрунзе - ок.2 тыс., Ош - 50 тыс., Узген, Джалал-Абад – 7 тыс., Пржевальск - 700 тыс., в Кок-Янгаке, Нарыне, в сел. Атбаши, Кочкорка, Чаек - от 300 до 400 чел.; а также в селах: Караван, Наукат, Кара-Су Ошской области, Сузак Джалал-Абадской области, Кочкорка Тянь-Шаньской области, Калининском, Чалдовар Фрунзенской области и других населенных пунктах.

САДУМ в это время издает специальное обращение к верующим с разрешением не соблюдать орозо, для людей, работающих на тяжелых полевых работах. Несмотря на это, резкое сокращение количество трудодней колхозников на юге страны, работающих на обработке хлопчатника, свидетельствовало об обратном. В дни Орозо-айта, не выходили на работу до 80% колхозников, не только на юге, но и на севере республики, к примеру, известно, что в некоторых колхозах сами председатели праздновали запрещенный властями религиозный праздник. За партийными деятелями,

участвующими в религиозных обрядах велся тотальный контроль, за чтение джаназа – заупокойную молитву усопшему, если последний был коммунистом, за обращение к лечению к молдо, за участие в богослужебных собраниях, за оказание спонсорской помощи мечети, за осуществление паломничества в святые места, за соблюдение шариата и др. При этом отмечалось, что «кыргызское население особого рвения к соблюдению орозо не испытывали, но праздновали повсюду».

Кроме того, в партийных документах критиковались религиозные праздники сопровождаемые «массовым убоем скота, как кровавым жертвоприношением божеству «Курбан», что наносит большой ущерб народному хозяйству республики, отвлекает тысячи людей от работы, подрывает трудовую дисциплину. Далее отмечалось, в В тех населенных пунктах, где нет зарегистрированных мечетей, проводятся многолюдные богослужения под открытым небом под руководством бродячих мулл. Например, в Сузакском районе Джалал-Абадской области такие богослужения проводятся в 14 населенных пунктах с общим числом верующих свыше 5000 человек. В Базар-Курганском районе этой же области богослужения проводятся в районном центре на кладбище. В них участвует 74 незарегистрированных муллы, в Иссык-Кульской области - 209 и т.д.» В итоге отмечается, что «религиозные предрассудки и суеверия отравляют сознание части советских людей, мешают их сознательному и активному участию в строительстве коммунизма».

Таким образом, в исследуемый нами период замечается колебание государственно-исламских взаимоотношений. Если, в тяжелый период грозных военных и послевоенных событий наблюдается либерализация государственной политики по отношению к исламу, то с середины 50-х гг., в частности после принятия постановлений ЦК КПСС в 1954 г. «Об усилении атеистической работы» наблюдается наступление государства на религию. Власти в этот период ставило задачу, формировать у советских людей коммунистическое мировоззрение, составляющей которого были атеистические убеждения.

В качестве примеров подтверждения усиления контроля за религией диссертант представляет архивные документы судебных процессов по делу «Волосатых ишанов» и документы с письмами к руководству Киргизской ССР. Обвиняемые за религиозную деятельность Камбаров З., Хаджимутдинов Т., Эрматов А., Исмаилов Т. были осуждены на основании Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1947 г. «Об отмене

смертной казни подвергнуть каждого из них к двадцати пяти годам заключения».[53.]

Практические рекомендации властей по атеистическому воспитанию населения предлагали усилить работу по месту жительства путем создания женских советов, советов пенсионеров, квартальных комиссий, лекториев, шире практиковать новые обряды и традиции, среди которых, наречение имени, торжественное вручение паспорта девушке, комсомольские свадьбы, семейные вечера, юбилейные серебряные, золотые свадьбы и т.п. Пресекать противозаконную деятельность верующих, самозванных мулл, наносящих ущерб здоровью женщин, вымогателей калыма, виновных в выдаче замуж несовершеннолетних и т.п. Изолировать население от «действующих» святых мест, запрещать сооружения надгробий на кладбищах, заменять исламские похоронно-поминальные обряды, безрелигиозными гражданскими панихидами. Рекомендовалось открыть на страницах всех журналов, республиканских и областных газет постоянные рубрики "Женщина и религия", "Новые обряды - в быт женщин", "Свет и тьма в жизни киргизок", "В помощь лекторам-атеистам из женщин", в которых регулярно публиковать теоретические и методические материалы для верующих и неверующих в бога женщин.

Далее в разделе 3.2. третьей главы исследуются государственно-исламские взаимоотношения в эпоху «перестройки». *Отмечается, что в* конце 80-х годов XX в. политика «перестройки и гласности» М.С.Горбачева обусловила ослабление государственного контроля над религиозной сферой, в результате которого начался процесс легитимизации религии в обществе. Однако ее подлинное возрождение началось с 1991 г., после того как Кыргызстан встал на путь создания суверенного демократического государства и принял самый либеральный на всем постсоветском центральноазиатском пространстве закон в области свободы совести и вероисповедания.

Диссертант отмечает, что опасение властей вызывали факты выезда многих кыргызстанских богословов в конце 50-х гг. обучаться исламу у известного богослова Мавлави Хиндустани в Таджикистан. Хотя сегодня власти Кыргызской Республики официально поддерживают ханафитский мазхаб, последователем которого был Хиндустани. Свой 6-ти томный труд – "Тафсири Куръон" он написал в ответ на работу С.Кутбу – главного идеолога ваххабизма - "Под сенью Корана". Хиндустани, отвергал идеологию

ваххабизма, опасаясь идейного раскола богословов Центральной Азии, отхода их от догматов классического ислама и религиозной практики ханафитской школы. Он противостоял вахаббитским идеям, считавших «неисламскими»: чтение Корана за покойника, за исцеление больного, почитание святых, поклонение мазарам и др. обрядам, традиционно присущих ханафитской религиозной практике. Он осуждал привнесенные идеи: очищения ислама, создания исламского государства на территории Центральной Азии, вмешательства ислама в политику, исходивших от идеологов радикальных религиозно-политических движений Ближнего Востока и Северной Африки.

В разделе 3.3. подводятся итоги, последствия и уроки антирелигиозной политики советской власти. Исследование проблемы государственно-исламских отношений советского периода в Кыргызстане позволило автору вывести следующие уроки и выводы из них.

Первый урок - необходимо постоянно и всесторонне учитывать национально-религиозные особенности в процессе государственного строительства. Актуальность этого урока сегодня возрастает для Кыргызстана, в котором растет значение исламского фактора.

Вывод из этого урока заключается в том, что при определении религиозной составляющей политики необходимо объективно оценивать кризис в экономике, резкое снижение уровня жизни у значительной части местного населения, ориентацию некоторой его части на решение своих проблем криминальным путём, который, зачастую, камуфлируется демагогическими заявлениями псевдорелигиозного, псевдоисламского характера.

Второй урок - полная бесперспективность попыток борьбы с исламом, как с вероучением и повседневной жизненной практикой наших сограждан. Ислам нельзя игнорировать, уничтожить, бесперспективно вести против него политическую борьбу, так как это - многовековая духовность, традиции, обычаи, которые являются основой ментальности верующих мусульман нашей страны.

Вывод из этого урока, заключается в том, что государство должно не должно противостоять мусульманской общине, а привлекать их на свою сторону. Успешное развитие государства невозможно без прогресса в такой тонкой сфере, как государственно-конфессиональные отношения. Необходима концептуальная разработка стратегических и тактических способов решения проблем связанных с этими отношениями.

Третий урок дали нам годы войны. Это урок связан с необходимостью более тесного сотрудничества государства и религиозных, в частности исламских организаций. Объединение усилий верующих и атеистов на основе жертвенной любви к Отечеству. В годы войны государство и мусульманская община имели общую беду и общую надежду, общую скорбь и общую радость Победы.

Вывод из этого урока: весьма важно сегодня сохранять и разумно приумножать это единство ради будущего страны. В этом плане ныне очень многое делается в Кыргызстане: духовенство получает стипендию от фонда «Бийман», возрождаются национально-религиозные традиции, СМИ пропагандируют ислам и исламские ценности, строятся новые мечети, совершенствуется законодательная база по религиозной проблематике, что позволяет более полно использовать потенциал религиозных организаций при решении важных социальных проблем.

Четвёртый урок касается важности глубокого понимания масштабности исламского фактора. Мир ислама велик не только по своему культурному воздействию, но и по своим географическим масштабам и колоссальному экономическому потенциалу. Из этого необходимо сделать *следующий вывод:* два последних обстоятельства создают поле общих интересов с мусульманскими странами, что является дополнительным аргументом в пользу сотрудничества с ними. Ислам - это не только фактор внутривнутриполитической стабильности Кыргызстана, но и её геополитической безопасности в перспективе. От самочувствия мусульман внутри страны во многом зависит и характер её отношений со многими мусульманскими странами.

- *Пятый урок* дает нам опыт ныне здравствующих мусульманских лидеров старшего поколения Кыргызстана (Хиндустани (Мухаммеджан Рустамов) (1892-1989гг), Абдусаттар Даммула, Шермат уулу Сагынаалы, Нурматов Асатилла Осмоналиевич, Шахмухаммад Шахюнус уулу, Шакир кожо уулу Алимхан торо, Жеенбеков Мусулманкул ажы, Назарбек уулу Максыт ажы, Абдуллажан максым Абдулахунов, Парпиев Мамасали ажы, Орунбаев Темирбай ажы, Камалов Садыкжан кары, Абдурахманов Кимсанбай ажы), проживших всю свою сознательную жизнь и деятельность в советский, а преклонный возраст – в постсоветском Кыргызстане. *Вывод,* заключается в том, что нашему государству следует использовать для пропаганды ислама не зарубежных

даватистов («Таблиги жамаат»), а бесценный опыт аалымов советского периода. Для которых характерно уважение к государству и принимаемым ими решений, патриотизм, преданность ханафитскому мазхабу, которые помогут избежать многих ошибок и просчетов в регулировании государственно-исламских отношений на современном этапе истории Кыргызстана.

ВЫВОДЫ

В отношениях Советской власти и исламских организаций в изучаемых временных рамках можно условно выделить несколько периодов:

***Первый** - с 1917 по 1927 гг. - «мирный» этап, когда шел поиск компромисса с исламом как с мировоззрением и социокультурной системой.* Данная тактика была необходима большевикам для закрепления своего положения внутри страны, а также, чтобы заручиться поддержкой мусульманского мира. Основной характеристикой этой политтехнологии советской власти была попытка найти точки соприкосновения с верующими мусульманами и исламскими организациями для вовлечения их в новое государственное строительство. Проведенный анализ показал, что в Кыргызстане вплоть до конца 20-х годов шариатские суды, вакфы, муллы были довольно удачно интегрированы в советскую судебную, хозяйственную и образовательную системы. Для этого периода характерно отсутствие агрессивного натиска на мусульман, по сравнению с православными. Что, никоим образом, не означает симпатий большевиков к исламу, просто они прекрасно понимали, что борьба с идеологическими противниками требует колоссальных сил и времени.

***Второй** - с 1928 до начала Великой Отечественной войны - «репрессивный» период, государство в это время поменяло отношение к исламскому вопросу, и вектор взаимоотношений повернулся ровно наоборот по сравнению с начальным периодом, большевики теперь демонстрировали агрессивное неприятие ислама.*

Формировался и утверждался подход нетерпимого, воинствующего отношения к религии и её последователям, стали широко использоваться репрессии против мусульман. Основной силой в проведении такой антирелигиозной работы были органы НКВД, «Союз воинствующих безбожников», партийные и другие общественные организации. Антирелигиозная работа стала непосредственно связываться с классовой борьбой против контрреволюции, в основу этой борьбы были положены методы политических репрессий и административных мер.

Третий период с начала великой отечественной войны по 50-е г. – период «союзнчества и партнерства» государственно-исламских взаимоотношений. Как известно, это героическое и трагическое время оставило глубокий след в жизни всех народов СССР. Произошло послабление государственной политики по отношению к религиозным организациям.

Сущность этой новой политики можно определить как:

- нормализацию отношений между руководством страны и исламских организаций, в результате которого религиозные конфессии внесли посильный вклад в достижении победы над Германией;
- позитивное отношение советской власти к религии, в частности к исламу стали инструментом формирования положительного образа страны в мире. Это во многом способствовало притоку значительных средств в СССР по линии международного государственного сотрудничества и по каналам общественных, в том числе и религиозных организаций;
- советское государство приступило к созданию таких норм, которые способствовали возрождению ислама и его деятельности, направленной как на удовлетворение духовных потребностей мусульман, так и на патриотическое служение Отечеству.

Четвертый период - это конец 50-х-середина 80-х гг.- «атеистического прессинга». Проблемы взаимоотношений государства и религии в советском Кыргызстане, в эти годы исследовались исключительно с позиций марксистско-ленинской методологии. Классовый подход, господствующее положение коммунистической идеологии не давали возможности объективно оценить роль религии в духовной жизни народов, исповедующих различные вероучения. Гуманитарные науки, в том числе исламоведение находились под идеологическим контролем коммунистической партии.

Пятый период с 1985 по 1990гг. - «легализации ислама» Перестройка положила начало новым взаимоотношениям государства и религии, что получило отражение в основополагающих материалах съездов и партконференций того времени. Как известно, основной причиной, потребовавшей разработки новых подходов по отношению к религии, явились события международного характера, в частности идеи политического ислама, связанные как с исламской революцией 1979 г. в Иране, так и с протестом мусульманского мира против советского вторжения в Афганистан. Исследование процесса возрождения ислама в республике

позволило нам сделать вывод о том, что оно берет свое начало со второй половины 80-х годов, начался закат политики государственного атеизма, на смену которому пришло демократическое решение религиозного вопроса.

ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ:

- необходимо более активное привлечение государством представителей общины к обсуждению готовящихся государственных решений, затрагивающих интересы мусульман;
- нужны поощрения со стороны государства тех исламских организаций, которые энергично занимаются благотворительной деятельностью и воспитательной работой в детских домах и приютах, тюрьмах, домах престарелых, больницах;
- использовать общечеловеческий ценностный потенциал ислама в борьбе с такими негативными явлениями современного общества, как моральная и нравственная деградация молодежи, наркомания, алкоголизм и т.д.;
- в качестве даватистов следует использовать потенциал аалымов советского периода.

Основные положения диссертации изложены в следующих опубликованных статьях:

4. Курбанова Н.У.Мырзабаева Н.С. Изучение истории и культуры и традиционных религии в Кыргызстан.[Текст] /Н.С.Мырзабаева // Материалы международной научно-практической конференции.

Москва, 2013.С...(журнал входит в базу РИНЦ)

5. Мырзабаева Н.С. Проблемы религии в Кыргызстане и молодежь. [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Материалы международной научно-практической конференции. Эффективность реализации государственной молодежной политики:опыт регионов и перспективы развития.IVмежд.народ.научно-практическая

конференция.ЗабГУ.г.Чита 2014г.С.63-65. (журнал входит в базу РИНЦ)

3.Борьба за “ раскрепощение” мусульманки против норма шариата.

[Текст] /Н.С.Мырзабаева //Известия ВУЗов Кыргызстана.№ 6,2015.

С. 46-47. (журнал входит в базу РИНЦ)

4.Особенности начального этапа государственно-мусульманских взаимоотношений в 1917-1927гг.2часть. [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Труды VII межд.народ.научно-практической конференции «Проблемы науки и образования в условиях мировой глобализации » 2часть Шымкент,2015.

С. 46-49.

5.Особенности начального этапа государственно-мусульманских взаимоотношений в 1917-1927гг.1часть.[Текст] /Н.С.Мырзабаева // Вестник Исык –Кульского Университета, №40,2015.С. 242-244.

6.Государственно-исламские отношения в Кыргызстане в военный и послевоенный периоды(1941-1985гг). [Текст] /Н.С.Мырзабаева // Путь науки.международный научный журнал, №9 (31),2016,Том 2.

Volgograd, 2016.С. 55-59. (журнал входит в базу РИНЦ)

7.Басмачылык кыймылындагы диний фактор. [Текст] /Н.С.Мырзабаева //С.Нааматов атындагы НМУнун ЖАРЧЫСЫ.№ 4,2016.43-47бб. (журнал РИНЦ базасында чыгарылат)

РЕЗЮМЕ

диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук Мырзабаевой Нуржамал Сасалимовны по специальности 07.00.02 – Отечественная история на тему: «Религиозная политика советской власти по отношению к исламу в Кыргызстане»

Ключевые слова: религия, ислам, государственно-исламские отношения духовенство, мусульманская община, религиозные организации.

Объектом исследования диссертации являются государственно- исламские взаимоотношения в Кыргызстане в советский период.

Предметом исследования является деятельность Советского государства в лице его государственного аппарата, принимавшего решения по строительству государственно-исламских отношений, механизм его реализации, влияние этих отношений на состояние общества.

Целью диссертационной работы является исследование государственно-исламских отношений в Кыргызстане, выявление направлений, тенденций и противоречий их развития, предложение практических рекомендаций, которые могут быть полезными в современной практике строительства государственно-исламских отношений в Кыргызстане.

Методология исследования. В ходе исследования применялись основные принципы исторического познания – историзм и объективизм. Широко использовался комплекс таких методов, как сравнительно-сопоставительный, метод системного анализа и статистики др.

Научная новизна работы. Научная новизна исследования состоит в том, что на основе обширных архивных материалов комплексно проанализирована деятельность государственных и партийных органов Кыргызстана по строительству государственно-исламских отношений с позиции новых концептуальных установок; исследованы основные направления, тенденции, недостатки и противоречия правового регулирования в сфере государственно-исламских отношений советского

периода; привлечены ранее неизвестные архивные материалы; извлечены уроки по использованию накопленного опыта государственно-исламских отношений для современных условиях; сформулированы научные выводы и практические рекомендации.

Научная и практическая значимость исследования. В диссертации систематизированы и проанализированы теоретические положения о характере государственно-исламских взаимоотношений в советский период, результаты которых могут служить для дальнейшей разработки стратегии и тактики государства по отношению к исламу и исламским религиозным организациям.

Фактические данные, выводы и рекомендации могут быть использованы при создании научных трудов по истории Кыргызстана, при разработке учебно-методических пособий, в практике преподавания в учебных заведениях.

Мырзабаева Нуржамал Сасалимовнанын 07.00.02 – Ата Мекендин тарыхы адистиги боюнча “Кыргызстанда совет бийлигинин исламга карата диний саясаты” деген темада тарых илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасына талаптанып жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: дин, ислам, мамлекет-ислам мамилелери, диний өкүлчүлүк, мусулман коомчулугу, диний уюмдар.

Диссертациянын изилдөө **объектиси** болуп совет мезгилинде Кыргызстандагы мамлекет-ислам мамилелери эсептелет.

Изилдөө **предмети** болуп мамлекеттик аппаратынын жүзүндө, мамлекет – ислам мамилелерин түзүү, аны ишке ашыруу механизмдери, бул мамилелердин коомдун абалына тийгизген таасири боюнча чечимдерди кабыл алып турган Советтик мамлекеттин ишмердүүлүгү эсептелет.

Диссертациялык иштин максаты- Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин изилдөө, анын өнүгүүсүнүн багыттарын, тенденцияларын жана карама-каршылыктарын алып чыгуу, Кыргызстанда мамлекет-ислам мамилелерин куруунун азыркы учурдагы тажрыйбасында пайдалуу боло ала турган практикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн методологиясы. Изилдөөнүн жүрүшүндө тарыхый таанып-билүүнүн негизги принциптери – историзм жана объективизм

пайдаланылды. Салыштыруу- тууралоо, системалык талдоо жана статистика ыкмасы ж.б. сыяктуу ыкмалардын комплекси кеңири пайдаланылды

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

Кеңири архивтик материалдардын негизинде Кыргызстандын мамлекет-ислам мамилелерин куруу боюнча мамлекеттик жана партиялык органдарынын ишмердүүлүгү жаңы концептуалдык көрсөтмөлөрдүн позициясынан талдоого алынды; Советтик мезгилдеги мамлекет-ислам мамилелеринин чөйрөсүн укуктук жөнгө салуудагы негизги багыттар, тенденциялар, кемчиликтер жана карама-каршылыктар изилденди; Тарых илиминде мурда белгисиз болгон, толук изилденбеген архивдик материалдар пайдаланылды. Мамлекет-ислам мамилелеринин топтолгон тажрыйбасын азыркы шарттарда пайдалануу боюнча сабактар алынды; Илимий жыйынтыктар жана практикалык сунуштамаларды туюнтуу.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси. Диссертацияда совет мезгилиндеги мамлекет-ислам мамилелеринин мүнөзү жөнүндө теориялык жоболор талданды жана системалаштырылды, алардын жыйынтыктары мамлекеттин исламга жана ислам диний уюмдарына карата мындан аркы стратегиясын жана тактикасын иштеп чыгуу үчүн пайдаланууга жарактуу.

SUMMARY

Myrzabaeva Nurzhamal Sasalimovna

**«The religious policy of Soviet government towards Islam in Kyrgyzstan»
Dissertation for the award of scientific degree of candidate of historical sciences. Specialty 07.00.02. - National History.**

Keywords: religion, Islam, relations between state and Islam, priesthood, Muslim community, religious organizations.

The object of the research thesis is state-Islam relation in Kyrgyzstan during the Soviet period.

The subject of the research is the work of the Soviet state represented by its state apparatus, which takes decisions on the construction of public-Islamic Relations, the mechanism of its implementation, the impact of these relations on the state of society.

The aim of the research is to study state-Islamic relations in Kyrgyzstan, identify trends, tendencies and contradictions of their development, offering practical recommendations that can be useful in the modern practice of building relations between state and Islam in Kyrgyzstan.

Methodology of research: During research basic principles of historical cognition – historical and objective methods were applied. There were widely used on the complex of such methods, as comparative, method of system analysis of the systems, statistics and others.

The scientific novelty of the work: The scientific novelty of research is that on basis of the extensive archived materials activity of state and party organs of Kyrgyzstan on building of state-islam relationships with position of new conceptual options were analysed; basic directions, tendencies, defects and contradictions of the legal adjusting in the field of state-islam relations of soviet period were investigated; the unknown archived materials were revealed; lessons on the use of the accumulated experience of state-Islamic Relations to modern conditions were learned; scientific conclusions and practical recommendations were formulated.

The scientific and practical significance of the research. In this thesis the theoretical propositions about the nature of state-Islamic relations during Soviet period were systematized and analyzed, the results of which can be used for further development of the strategy and tactics of the state towards to Islam and the Islamic religious organizations.

The factual data, conclusions and recommendations can be used in the writing of scientific works on the history of Kyrgyzstan, in the development of teaching textbooks, in practice of teaching in schools.

Список использованной литературы и источников

1. Малтабаров Б. Религия и социально-политические процессы в Кыргызстане. – Бишкек, 2002. – 147 с.
2. Молдалиев О. Ислам и политика: политизация ислама или исламизация политики. – Бишкек, 2008;
3. Артыкбаев М.Т., Гимазитдинов И.Р. Ислам и политика: ислам в социально-политическом процессе суверенного Кыргызстана. – Бишкек, 2004;
4. Мирсайитов И.Э. Особенности формирования политического ислама в Ферганской долине. – Бишкек, 2004;
5. Эсенаманова Н. Ислам в Центральной Азии: история и современность. – Бишкек: МУК, 2003;
6. Ушаков В.Н. Политический ислам в Центральной Азии. – Бишкек: КРСУ, 2005;
7. Салимзода М. Ислам и секулярное государство в Центральной Азии. – Бишкек, 2008.
8. Табышалиева А. Вера в Туркестане. – Бишкек: Аз-Мак, 1993;
9. Ярков А. Очерк истории религий в Кыргызстане. – Бишкек, 2002;
10. Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Бишкек, 2005;
11. Курбанова Н. Ислам в современном Кыргызстане. – Бишкек, 2008;
12. Курбанова Н. Ислам в общественно-политической жизни Кыргызстана. – Бишкек, 2009.
13. Красиков П.А. На церковном фронте: 1918-1923.- М, 1923
14. Луначарский А.В. Почему нельзя верить в бога? М., 1965

15.Сталин В.И. Политический отчет ЦК XV Съезду ВКП(б). Соч. Т. 11.- С.271-353

¹⁶Степанов И.И. Задачи и методы антирелигиозной пропаганды. М.-Л.,1925

17.Ярославский Е.М. О религии. М., 1957

18.Ярославский Е. Против религии и церкви. - М., 1933. - Т.2.

19.Климович Л. Социалистическое строительство на Востоке и религия. - М.-Л., 1929.

20. Постановление ЦК КПСС «Об усилении атеистической работы».-1954.

21.Материалы XXII съезда КПСС.-1961.

22.Персиц И.М. Отделение церкви от государства и школы от церкви в СССР (1917-1919 гг.). М., 1958;

23Шахнович М.И. В.И. Ленин и проблемы атеизма. М.-Л., 1961;

24.Кривелев И.А. Маркс и Энгельс о религии. М, 1964;

25. А.И.Клибанов Религиозное сектанство и современность(социологические и исторические очерки).М., 1970;

26.В.Д.Кобецкий Социологическое изучение религиозности атеизма.Л., 1978.

27.Актуальные вопросы атеистического воспитания (на материалах Киргизии) / Темат. сб. Ф.: КГУ, МВ и ССО КИРГ. ССР.- 1980;

28.Против суеверий и предрассудков: Метод. Материалы в помощь пропаганде атеистической литературы. - Ф.: Мин-во культуры, 1972.

29.Любко Е.А. Методом убеждения: из опыта работы Калининского райкома партии.-Ф.:Кыргызстан, 1965;

30.Тетевин Г.П. Партийное руководство атеистической работой: опыт организации атеистической работы в Киргизии в период между XXII – XXIII съездами КПСС.-Ф.: Кыргызстан, 1967.

31.Против религиозного обмана и мракобесия: Сб. материалов о реакционной роли религии, антиобщественной деятельности служителей культа в Киргизии./Под. ред. Г.П.Тетевина.-Ф.:Кыргызстан,1970.

³².Документы свидетельствуют: О реакционной роли религии, антиобщественной деятельности служителей культа в Киргизии. (Сборник).- Ф.:Кыргызстан, 1970.

33.Алтымшбаев А. «Некоторые пережитки прошлого в сознании людей в Средней Азии и роль социалистической культуры в борьбе с ними».- Фрунзе, 1958.- С.91.

34.Мамбеталиев С. «Пережитки некоторых мусульманских течений в Киргизии и их история».- Фрунзе: Мектеп,1969.- 43с

35.Апышева А. Дороги счастья женщин Киргизии.-Фрунзе: Кыргызстан, 1969. -174 с.

36.Татыбекова Ж.С. Раскрепощение женщины Киргизии Великой Октябрьской социалистической революцией (1917 -1936 гг.). Фрунзе: АН Кирг.ССР, 1963. -137 с.; 37.Татыбекова Ж.С. Великий Октябрь и женщины Киргизстана. Фрунзе: Кыргызстан, 1975.- 172 с.

38.Бекходжаева С. Социально-экономические проблемы труда женщин в народном хозяйстве Киргизии.-Фрунзе: Илим, 1978.-187 с.

39.Джумагулов А. Дин жана анын калдыктары.-Фрунзе:Кыргызстан, 1959.- 67б.

40.Дорженов С.Б. Ислам сегодня. Кыргызстан.- 1980.

41.Абдылдаев С. Религия и женщина.- Фрунзе Кыргызстан, 1972. 68 с.;

42. Абдылдаев М. Кыргызстанда атеисттик коз караштын калыптанышы. Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 100 б.

43.Абрамзон С.М. Киргизы и их этнографические и историко-культурные связи. Л.: Наука, 1971. - 403 с.

44.Абдылдаев С. Дин жана аял. Фрунзе, 1972.- С.68.

45.Баялиева Т. Доисламские верования и их пережитки, у киргизов и их преодоление. Фрунзе: Илим,1972.- 167 с.

46. Баялиева Т. Религиозные пережитки у киргизов и их преодоление. Фрунзе: Илим, 1981. - 100 с.

47.Ногойбаев Б. Религиозная вера и действительность.-Фрунзе: Кыргызстан, 1981.- 66 с.

48. Петраш Ю.Г. Пережитки ислама и пути их преодоления (по материалам Юга Киргизской ССР): Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1962; С.Б.Дорженов Распространение ислама в Киргизии и его современное состояние: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.- М., 1964;
49. Асанкулов С. Борьба с феодально-родовыми и религиозными пережитками в сознании людей в условиях Советской Киргизии: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1965;
50. Тетевин Г.П. Деятельность партийных организаций Киргизии по атеистическому воспитанию трудящихся в период между XXII и XXIII съездами КПСС: Дис...канд. истор. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1967;
51. Богатырев В.Б. Политика Компартии Киргизии по отношению к религии и церкви: опыт реализации, проблемы.(1985-1990 гг.): Дис...канд. ист. наук / АОН при ЦК КПСС.-М., 1991.
52. Маанаев Э.Ж. Русско-киргизский словарь по атеизму. Фрунзе, 1969.-67с.
53. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. - Т.9. - С.264-273; Т.12. - С.142-147; Т.14. - С.415-426, 429-438;
54. Ленин В.И. Об отношении рабочей партии к религии // Полн. Собр. Соч. – Т.17.-С. 418.
55. Ланда Р.Г. Ислам в истории России. М., 1995.-С.191.
56. Нуртазина Н. Борьба с исламом.- Алматы, 2008.-С.6
57. Данияров С. Культурное строительство в советском Киргизстане (1918-1930 гг.).- Фрунзе, 1963.- С.45
58. КПСС в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК.-Т.3.-М.,1984.-С.115
59. Образование и деятельность Коммунистической партии Туркестана: Летопись событий. Ч.2. 1917-1924 гг. -Ташкент, 1966.
60. Табышалиева А. Вера в Туркестане.-Б.,1993.-С.108-122
61. ЦГА КР, ф.951, оп.1, д.5 Л.69
62. ЦГА КР.-Ф.2597.-Оп.1.-1с.-Д.1-Л.170
63. ЦГА ПД КР.Ф56.оп77.Д.36.Л.129-134
64. ЦГА КР.Ф.2597.Оп.11с.Д.4.Л.255-257.

65.Ст. 123 УК РСФСР